DOWN TO EARTH #93

Uitgave Vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Netherlands
Jaargang 17 / februari 2026

In **Oekraïne** werd de natuur een **mijnenveld**

Joyeeta Gupta: "Zet milieurechten op één"

Toeristen winnen terrein

Maasai verliezen ruimte

MILIEU DEFENSIE

Inhoud

DOWN TO EARTH #93

8
Mondiale grondwet
Met alleen klimaatverdragen gaan we het niet redden, zegt hoogleraar Joyeeta Gupta. In haar wereldwijde grondwet moeten milieurechten op de eerste plaats komen.

12
Actieve Hoop
Klimaatstress is bepaald geen nieuw verschijnsel. De actieve hoopmethode van Joanna Macy biedt al sinds de jaren 70 een uitweg. “Het verloste me van een gevoel van verlamming.”

22
Op de vlucht
Klimaatmigratie als nieuw, positief hoofdstuk in de menselijke geschiedenis: het kan, zegt Gaia Vince. Maar het idee dat het Noorden veilig is terwijl in het Zuiden alles misgaat, is te simplistisch, reageert Ingrid Boas.

26 OP DE COVER
Kijk naar de mensen
Natuurbescherming in de Maasai Mara en Serengeti gaat meestal voorbij aan de rechten van de Maasai. Een rechtszaak moet erkenning afdwingen voor hun rol als hoeders van biodiversiteit.

38
Ontploffingsgevaar
Voor paddenstoelen plukken is in Oekraïne een nieuw soort lokale kennis nodig. Je moet niet alleen de goede vindplekken kennen, maar ook weten waar de frontlinie lag.

Duizenden meters ijs **32**
Schrijver en illustrator Marit Tornqvist onderzoekt tijdens een poolexpeditie hoe ze het ‘grote verhaal’ van klimaatverandering behapbaar kan maken.

15 / 25 / 35
In actie voor het regenwoud

De afgelopen 10 jaar werkte Milieudefensie samen met internationale partners uit het Friends of the Earth-netwerk in de strijd tegen ontbossing. Aan dat programma komt nu, door het wegvallen van overheidssubsidie, een eind. De oorzaken zijn in heel verschillende landen opvallend gelijk: de aanleg van hout- en palmolieplantages en de bijbehorende infrastructuur, illegale houtkap en mijnbouw. De gouden tip van James Otto (Liberia), Samuel Nguiffo (Kameroen) en Boy Jerry Even Sembiring (Indonesië): bescherm de landrechten van de mensen die er wonen.

En verder

04 In beeld: Revolutie in het regenwoud
07 Kort nieuws & Schot
16 Boeren voor de toekomst: Vegan landbouw
20 Doe het lekker zelf: Wasmiddel maken
31 Column Mounir Samuel: Musea van de toekomst
36 Kalloe leest: Het goede leven
37 Cultuurtips
43 Wisselcolumn: Erica Meijers
44 Samen eten: Palestijns diner
47 Brieven & Bijlo gaat los op... de klimaatzaak van Bonaire

Colofon

DOWN TO EARTH
Nummer 93, februari 2026
Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199
1000 GD Amsterdam
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur)
Esmee de Gooyer (redacteur)

Aan dit nummer werkten mee:
Wisse Beets, Vincent Bijlo, Ysnke Boersma, Michiel Bussink, Carolien Ceton, Bart Crezee, Robert Elsing, Radjan Hanoeman, Anne Havelaar, Toon Lambrechts, Erica Meijers, Mounir Samuel, Bas van der Schot, Pépé Smit, Simon Vera, Hilde Wijnen, Marije Wilmink.

Redactieraad
Victor van den Belt, Karen van den Einde, Erica Meijers

Artdirection en vormgeving
Curve Mags and More

Druk
Moderna Printing
Gedrukt op 100 procent kringloop-papier.

Abonnement
Minimaal € 35 per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie.

Wijzigen
Kan via milieudefensie.nl/contact/adreswijziging.
En via de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do 9:30 tot 16:30.
Opzeggen kan via milieudefensie.nl/contact/opzegformulier of 020 8900 602, tijdens kantooruren.

Commentaar/Mees

Mees leidt u door het magazine, en alles wat daar zoal bij komt kijken!

Wandelen

Mees staat op straat. Links en rechts zoeven mensen voorbij. Lopend, of hollend, op weg naar de tram. Bumper aan bumper in een auto. Of fietsend, soms op spierkracht maar meestal nog wat sneller elektrisch, op weg naar... ja, naar wat? Hun bestemming, waarschijnlijk.

De afgelopen maanden heeft Mees wegen bewandeld die werden gedeeld. Wegen waar een autonome kudde schapen, zonder hond of herder, tussen passerende auto’s doorslingerde. Waar loslopende koeien de berg opsjokten en mountainbikers daar even later weer vanaf denderden. Waar paddenstoelenplukkers (p 38) hun weg zochten in het bos en een kudde half wilde paarden de parkeerplaats overstak op weg naar hun drinkplaats.

Maar nu is Mees weer terug op het thuishonk. En hier is het ieder voor zich. Oogkleppen op, we moeten allemaal ergens zijn, de route is al uitgestippeld met dank aan google maps, zo snel mogelijk naar ‘bestemming bereikt’ graag dat spaart tijd, en dan kunnen we weer verder. Verder, beter, meer (p 43)!

Nog een keer op vakantie, of safari, in een nog verder land, desnoods naar de Zuidpool (p 32). Nog een hotel bouwen in een natuurpark, met nog meer hekken eromheen (p 26). Nog meer palmolieplantages aanleggen (p 15) en je vlag planten in nóg een stuk land. De kortste weg van A naar B is nog altijd een rechte lijn en de rest staat in de weg.

Ook Mees staat in de weg, daar kan geen twijfel over bestaan. “*Holy shit*”, “Wat sta je daar nou??”, “Lopen dan!”, plus nog een handvol creatieve krachttermen. Hoe moet ik me in deze puinhoop staande houden zonder gek te worden? denkt Mees wanhopig (p 12).

De boom aan de overkant is net gesnoeid, hij wenkt met keurig bijgeknipte takken. Er valt een gaatje in het langsrazende verkeer en Mees vlucht de straat over, naar vriend boom. Her en der liggen ronde plakjes tak tussen het snoeiafval. Een vrouw raapt ze onverstoorbaar op, ze heeft wel zes jurken aan, allemaal in een andere kleur. Mooi, knikt Mees. *You want one?* De jurkenvrouw drukt twee houten rondjes in Mees’ handen. *I have four. Two for you and two for me.*

Mees glimlacht, en zweeft met twee schijfjes geluk op zak de straat uit..

Carolien Ceton, hoofdredacteur

Revolutie in het regenwoud

Groot nieuws in Colombia: vijfhonderd jaar na de Spaanse kolonisatie krijgen acht inheemse Amazonevolken de volledige autonomie over hun territoria terug. Zeven miljoen hectare nog bijna onaangetast Amazonewoud wordt voortaan bestuurd door de Amazonevolken die het bos al eeuwenlang beschermen. Daarmee wordt een historische schuld ingelost, zegt kunstenaar Aimema Uai, afkomstig uit de Amazoneregio Putumayo. Hij wijdde er dit kunstwerk aan, een aquarel geschilderd met kleurstoffen van medicinale planten uit het regenwoud.

BEELD: MILIEUDEFENSIE/WOUTER VAN LEEUWEN

FOTO: ESTHER MEIJER

MILIEUDEFENSIE IN JE TESTAMENT?

EVELINE LAAT GELD NA VOOR EEN LEEFBARE WERELD

Eveline heeft Milieudefensie opgenomen in haar testament. Ze vertelt waarom ze dit gedaan heeft.

"Ik ben niet iemand die gemakkelijk meedoet met demonstraties. Ik probeer bij te dragen door mijn gedrag aan te passen en langs financiële weg. Een deel van mijn erfenis gaat naar mijn lieve neefjes en nichtje, een deel naar milieuorganisaties."

"Milieudefensie vind ik een mooie, grote club waar mensen werken die echt iets voor elkaar kunnen krijgen door acties en rechtszaken te voeren. Om echt iets te veranderen, moet je genoeg krachten bundelen."

DOE EEN TOEGIFT

Een steentje bijdragen aan de maatschappij, dat is Eveline met de paplepel ingegeven. Haar hele leven al houdt ze van de natuur.

Met een toegift kan ze nog één keer opkomen voor een leefbare aarde. Dat geeft haar nu een goed gevoel over zichzelf en haar omgeving. Is het opnemen van Milieudefensie in je testament ook iets voor jou?

EVELINE'S HELE VERHAAL LEZEN?

Scan de QR-code
of ga naar
bit.ly/het-verhaal-van-Eveline

LAAT JE INSPIREREN OM OOK MILIEUDEFENSIE OP TE NEMEN IN JE TESTAMENT.

MILIEU DEFENSIE

OOK ZONDER NATUURVERGUNNING

Crowdfunding

In Chili is met een crowdfunding een natuurgebied van 133 duizend hectare aangekocht. De campagne werd geleid door de ngo Puelo Patagonia. Samen met bewoners en andere organisaties werden eerder al een waterkrachtcentrale en een luxe vakantiebestemming geweerd. Het gebied ligt in de Cochamó-vallei in Patagonië. Na de aankoop is het overgedragen aan de stichting Fundación Conserva Puchegüín.

Fossiele reclame

Per 1 mei verbiedt de gemeente Amsterdam reclames van fossiele energie en vlees in de openbare ruimte. Het verbod stamt al uit 2020, maar kon toen niet effectief ingezet worden. Nu kan de gemeente reclame verbieden via een verordening.

Kartelvorming

Dana Nessel, de procureur-generaal van de Amerikaanse staat Michigan, klaagt een groep olie- en gasbedrijven aan om kartelvorming. Volgens haar handelden BP, Shell, Chevron, ExxonMobil en het American Petroleum Institute als een 'kartel' om de ontwikkeling van elektrische voertuigen en hernieuwbare energie te belemmeren. Zo groeide in 2025 de elektrische automarkt in de VS met 6 procent, tegenover de EU met 31 procent. Ondertussen hebben inwoners van Michigan nu een hogere energierekening. Uit onderzoek blijkt dat 35 procent van de huishoudens in Michigan gezamenlijk 710 miljoen dollar - 460 dollar per huishouden per jaar - hadden kunnen besparen als ze moderne warmtepompen hadden gehad, in plaats van warmtebronnen op basis van fossiele brandstoffen. President Trump probeerde de aanklacht middels een rechtszaak te voorkomen, maar dat werd door een federale rechter verworpen.

BEELD: SHUTTERSTOCK

Holcim

Vier bewoners van het Indonesische eiland Pari mogen een rechtszaak beginnen tegen het Zwitserse cementbedrijf Holcim. Dat bepaalde een Zwitsers gerechtshof. De vier claimen dat Holcim te weinig doet om zijn uitstoot te verminderen en daarmee klimaatverandering verergert. Pari is een laagliggend eiland en overstroomt steeds vaker omdat het water van de oceaan opwarmt. Holcim gaat in hoger beroep tegen de beslissing.

Massaclaim Tata

Omwonenden van Tata Steel zijn een massaclaim van 1,4 miljard euro schadevergoeding gestart tegen het bedrijf vanwege blootstelling aan schadelijke uitstoot, overlast en onzekerheid. Stichting Frisse Wind.nu heeft Tata Steel gedagvaard.

Onderwijs met BP

Volgens campaigners van Culture Unstained oefent BP een verraderlijke invloed uit op onderwijs in het VK. BP financierde een onderzoeksproject van het Science Museum, waarmee een trainingsprogramma voor onderwijzers werd opgericht.

PFAS-filter

Een nieuwe filtratietechniek – ontwikkeld door Rice University in Houston – kan PFAS wellicht 100 keer sneller verwijderen dan huidige methodes. Onderzoekers zeggen ook een manier te hebben gevonden om PFAS te vernietigen. Het opschalen naar industriële productie is nog een probleem.

Gevecht om water

Gewelddadige conflicten rond water zijn verdubbeld sinds 2022, zegt denktank het Pacific Institute. Recente voorbeelden betreffen onder meer de Indusrivier die gedeeld moet worden tussen India en Pakistan, de vernietiging van Gaza's waterinfrastructuur door Israël, de verdeling van water tussen Mexico en de VS middels de Colorada rivier en de Rio Grande, en Russische aanvallen op dammen in Oekraïne.

BEELD: SHUTTERSTOCK

A27

De verbreding van de A27 bij Amelisweerd is uitgesteld. Een meerderheid van de Tweede Kamer steunt, na een motie van GroenLinks-PvdA, het alternatieve plan van de regio Utrecht. Daarbij hoeft geen bos te worden gekapt. Het nieuwe kabinet moet de plannen nu gaan uitvoeren.

“We maken een compromisloos verhaal voor een andere toekomst”

De politieke tendens van nu is ‘eigen land eerst’. Hoogleraar milieu en ontwikkeling Joyeeta Gupta hoopt dat we op een dieptepunt zitten. “Wie weet verlangen mensen over een paar jaar naar een systeem van opbouw in plaats van afbraak.” Als het zover is, moet er een goed plan klaarliggen. Daarom werkt ze aan een wereldwijde grondwet.

TEKST: WISSE BEETS BEELD: KIRSTEN VAN SANTEN

Het slotakkoord van de dertigste VN-klimaatconferentie in Brazilië (COP30) draait in acht bladzijden en 59 actiepunten vakkundig om de hete brij heen. Weer is het niet gelukt om mondiaal afspraken te maken om het gebruik van fossiele brandstoffen af te bouwen. Zijn klimaatconferenties wel het instrument waarmee we het voor elkaar gaan boksen, een duurzame en rechtvaardige wereld? Die vraag leggen we voor aan Professor dr. Joyeeta Gupta, hoogleraar milieu en ontwikkeling aan de Universiteit van Amsterdam.

“Met alleen een klimaatverdrag ga je de klimaatcrisis nooit oplossen,” valt ze meteen maar met de deur in huis, “daar zijn grotere systeemwijzigingen voor nodig”. Joyeeta is een van de meest vooraanstaande klimaatwetenschappers van Nederland, en wereldwijd. Met een brede waaier aan expertises – waaronder mondiaal recht, politicologie, bestuurskunde en water – weet ze het klimaatprobleem in een breder perspectief te plaatsen. Haar cv is zo omvangrijk dat ze op haar website ook een (alsnog overvolle) samenvatting biedt. Ze schreef onder meer als hoofdauteur aan het IPCC-rapport van 2007 – het rapport dat het instituut en Al Gore de Nobelprijs voor de Vrede opleverde. In 2023 won ze de Spinozapremie, de hoogste wetenschappelijke onderscheiding van Nederland, die ze wil gebruiken om te werken aan een mondiale grondwet voor rechtvaardig klimaatbeleid.

Wat moet er veranderen willen we wél van het gebruik van fossiele brandstoffen af kunnen stappen?

“Het klimaatprobleem gaat dieper dan de onderwerpen die in de klimaatverdragen worden geadresseerd. Als we echt structurele oplossingen willen vinden, moeten we kijken naar het wereldwijde juridische systeem, het economische systeem en onze technologische koers. Op al die vlakken is sprake van mechanismen die onze fossiele verslaving in stand houden.”

Wat is een voorbeeld van zo’n mechanisme?

“Een belangrijk economisch voorbeeld is de schuldproblematiek. In klimaatverdragen wordt afgesproken dat rijke landen geld beschikbaar stellen aan armere landen om zich te beschermen tegen klimaatverandering. Maar het grootste gedeelte van dat geld bestaat uit leningen in plaats van giften. Dat betekent dat armere landen schulden opbouwen, waar rente over moet worden betaald. Om die groeiende renteverplichtingen op te kunnen hoesten, worden vervolgens vaak weer fossiele projecten opgezet.

“Milieurecht moet hoger in de hierarchie staan dan investeringsrecht”

Fossiele projecten zijn lucratief, omdat de milieuschade die daarmee gepaard gaat niet op de balans wordt gezet. De winst stroomt vervolgens vooral naar de rijkere landen, waardoor de economische verhoudingen niet veranderen. De schuldproblematiek zit daarmee zowel ontwikkeling als de transitie naar duurzaamheid in de weg. En dat heeft natuurlijk weer te maken met het grotere plaatje, hoe ons hele economische en juridische systeem is ingericht.”

Kun je dat grotere plaatje schetsen?

“Ik onderscheid daarin drie sporen. Het eerste gaat over de hiërarchie in ons rechtssysteem, of eigenlijk juist het gebrek daaraan. Vaak worden fossiele projecten uitgevoerd door grote internationale bedrijven, en valt het werk onder een investeringsverdrag tussen twee of meerdere landen waarin bedrijven veel rechten worden toegeschreven. Als een land van een bedrijf af wil, kan het een onbetaalbare claim voor compensatie van gemiste inkomsten aan zijn broek krijgen. We zouden eigenlijk op mondiaal niveau naar een systeem toe moeten waarin veilige en rechtvaardige planetaire grenzen, milieurechten dus, hoger in de hiërarchie staan dan dit soort private rechten of investeringsrecht. Ook mensenrechten en het recht op ontwikkeling zouden hoger moeten staan. Nu krijgen financiële afspraken de hoogste prioriteit.

Het tweede spoor gaat over de huidige inrichting van ons economische systeem: het neoliberaal kapitalisme. Dat is helemaal gericht op individuele vrijheid, een vrije markt, deregulering, een kleine staat en weinig internationale samenwerking. Het klimaatprobleem aanpakken vraagt juist om een collectief verhaal, dat het algemeen belang dient, en niet alleen het belang van de grootverbruikers van fossiele brandstoffen. Het vraagt dus juist om regulering, gelijkwaardigheid en mondiale samenwerking. Maar op dit moment bewegen we daar juist van weg, dat is een groot probleem.

En dan is er nog het derde spoor: marktgedreven technologische ontwikkeling. Technologie kan natuurlijk oplossingen bieden, zoals zonnepanelen en windmolens. Maar ongereguleerde technologische ontwikkelingen in een kapitalistische vrije markt leiden over het algemeen juist tot méér vervuiling en uitstoot. Denk aan het enorme energieverbruik van AI, maar ook de vervuiling door ‘handige’ stoffen zoals PFAS.

Daarnaast misbruiken mensen het vertrouwen in onze toekomstige technologische capaciteiten vaak om nu niets te hoeven veranderen. Bijvoorbeeld de belofte van grootschalige opslag CO_2-opslag. Die wordt misbruikt om nu niks te hoeven doen aan onze uitstoot én hij is niet eens eerlijk. De effecten van klimaatverandering die nu al optreden worden er namelijk niet mee ongedaan gemaakt. Gletsjers komen niet opeens terug. Stormen en overstromingen zijn

niet opeens niet meer gebeurd. Daar komt bij: als het klimaat door technologie in de toekomst maakbaar wordt, wie gaat er dan over in de toekomst?”

De drie sporen zijn in grote mate verweven, legt Joyeeta uit. Technologische ontwikkelingen in een ongereguleerde markt zorgen voor klimaat- en milieuschade. De winsten gaan naar grote bedrijven, de schade komt terecht bij de maatschappij. Daar wordt bijna de hele wereld slechter van, behalve misschien de 1 procent grootste vervuilers. Aangezien de minst vermogende mensen vaak op de kwetsbaarste plekken wonen, worden zij onevenredig hard getroffen. “Om daar iets aan te doen, moeten we dus werken aan een grote systeemwijziging op die drie sporen tegelijk.”

Maar wordt hernieuwbare energie door technologische ontwikkeling en marktwerking niet goedkoper, zodat fossiel uiteindelijk niet meer nodig is?

“Ongereguleerde marktwerking gaat nooit zorgen voor het einde van fossiele brandstoffen. De belangrijkste reden daarvoor is dat fossiel enorm winstgevend blijft. De winsten zijn veel groter dan bij hernieuwbare energie, omdat het fossiele systeem monopolistischer is. Als je eenmaal beschikt over de complexe infrastructuur om olie op te pompen en te verwerken, kun je het met enorme winstmarges verkopen. Je hoeft nooit bang te zijn dat particulieren het zelf gaan doen, want dat kunnen ze niet. Met zonnepanelen is dat anders. Als je zonnepanelen verkoopt, laat je de consument zelf energie opwekken. Dat is veel minder aantrekkelijk voor bedrijven.”

Daarnaast blijft de vraag naar energie in een ongereguleerde markt steeds maar toenemen, nu bijvoorbeeld door AI, zegt Joyeeta. “Omdat de vraag naar energie zo structureel groter blijft dan het hernieuwbare aanbod, blijft fossiel ontzettend winstgevend. En het verhogen van de NAVO-norm – alle lidstaten moeten sinds juni 2025 5 procent van hun Bruto Binnenlands Product uitgeven aan defensie – zorgt ook voor een grotere vraag naar fossiele energie. Fossiele bedrijven hebben in het huidige systeem een ongekend budget om hun positie veilig te houden. Dat stelt ze bijvoorbeeld in staat om critici te de mond te snoeren, met zogenaamde SLAPP-rechtszaken.”

SLAPP is het Engelse acroniem voor een strategische rechtszaak tegen publieke participatie. Het Texaanse Energy Transfer voert sinds maart vorig jaar bijvoorbeeld zo’n ‘intimidatiezaak’ tegen Greenpeace. Greenpeace had zich kritisch uitgelaten over de aanleg van een enorme oliepijpleiding, de Dakota Access Pipeline, op grondgebied van de inheemse Standing Rock Sioux. Energy Transfer eist een megaboete van meer dan een half miljard euro voor laster en opruiing. De zaak is nog altijd in behandeling.

“Alle wetten en verdragen moeten hetzelfde doel dienen: dat we de aarde niet om zeep helpen”

“Ook manipuleren grote fossiele bedrijven de publieke opinie via sociale media en AI content”, gaat Joyeeta door. “Er wordt vrij veel, soms heel subtiele, desinformatie verspreid, waarin hernieuwbare energie wordt weggezet als onbetrouwbaar en duur, en fossiele energie als zeker en betrouwbaar. Nu er door internationale spanningen een grote nadruk ligt op de energiezekerheid, slaat dat aan. En met veel geld en genoeg technologie is het ook heel makkelijk om bijvoorbeeld belasting te ontwijken. Dat ontneemt staten weer geld om publieke middelen te beschermen en te onderhouden. Al deze dingen bij elkaar zorgen ervoor dat ongereguleerde marktwerking niet de oplossing gaat bieden maar juist de status quo in stand houdt.”

Wat moeten we dan wel doen?

“Dan komen we weer terug bij wat ik aan het begin zei: de problematiek is veel groter dan de scope van het klimaatverdrag. Je kunt binnen het klimaatverdrag niet beginnen over belastingontwijking, defensie-uitgaven of desinformatie door AI. Die problemen worden nu in aparte verdragen en wetten behandeld, en zijn ook in elk land of continent weer anders. Dat werkt niet. De hiërarchie tussen al die losse sporen is niet duidelijk. Via maatschappelijke discussie moeten we komen tot een overkoepelend rechtssysteem van principes waarin wél een duidelijke hiërarchie zit. Alle wetten en verdragen moeten hetzelfde mondiale doel dienen, namelijk dat we de aarde niet om zeep helpen. Dat moet de basis zijn waar al het andere ook aan moet voldoen: onze technologische ontwikkeling, de economie, het juridisch systeem. Pas dan kunnen we een succesvol programma uitrollen om actief weg te bewegen van fossiele brandstoffen.”

Maar is dit haalbaar in de huidige wereld? De wereldleiders die het nu voor het zeggen hebben, omarmen dit gedachtegoed niet bepaald.

“Alle grote maatschappelijke ontwikkelingen gaan met grote ups en downs. Toen we rond 2008 in de kredietcrisis zaten, had niemand het over het klimaat, dat had toen echt de laagste prioriteit. Maar dat soort dingen gaan voorbij, en in 2015 is daarna het meest ambitieuze klimaatakkoord ooit gesloten. Langer geleden, toen in Berlijn de Muur viel en de Koude Oorlog ten einde kwam, dachten we dat het investeren in wapens voorbij was. Maar onder druk van autoritaire types investeren we nu meer in defensie dan ooit. Ik ga al lang genoeg mee om te weten dat we ook verder moeten kijken dan een paar jaar.

Het klopt dat er op dit moment weinig ambitie is op het gebied van klimaat, gezondheid en mondiaal samenwerken. De tendens is nu ‘eigen land eerst’. We zien dat onder Trump, maar ook in andere landen. Ik hoop dat we wat dat betreft op een dieptepunt zitten. Dat mensen gaan zien dat problemen zo niet worden opgelost. En als dit inderdaad een dieptepunt is, dan kan het zo zijn dat mensen over drie of vier jaar gaan verlangen naar een beter systeem. Een systeem van opbouw in plaats van afbraak. Een systeem waarin niet de allerrijksten profiteren. En dan moet daar een goed plan voor klaarliggen. Dat is waar ik aan werk, onder andere met het onderzoeksproject voor een wereldwijde grondwet.”

Hoe pak je dat aan, een wereldwijde grondwet ontwerpen?

“Met mijn onderzoeksgroep The Open Science Justice Lab onderzoeken we hoe dat vorm zou kunnen krijgen. We moeten binnen alle verschillende organen van de VN afspraken maken, breder dus dan alleen via de COP-klimaatconferenties. De gedachte is daarnaast dat we over een jaar of vier niet alleen ideeën hebben op basis van academisch onderzoek, maar een breder, legitiem verhaal. Via ons *open science justice lab* nodigen we iedereen boven de tien jaar uit om mee te doen, wereldwijd. We dagen deelnemers uit om een verhaal van duizend woorden of een kunstwerk te maken, om duidelijk te maken wat zij in een mondiale grondwet terug willen zien. We hebben al honderd uiteenlopende essays in allerlei talen, die staan op onze website globalconstitution.org. Ze gaan bijvoorbeeld over hoe we beter rechten aan de natuur toe kunnen kennen of hoe we in een circulaire economie meer rekening kunnen houden met de verhoudingen tussen het mondiale noorden en zuiden.

“Als je rekening houdt met wat op dit moment politiek haalbaar is, dan lever je meteen al in”

Zo wint het aan legitimiteit, dit werkt alleen als het een *bottom up* proces is. Het wordt echt een nieuw verhaal voor het antropoceen. We willen over vier jaar een tekst kunnen delen.”

En kan het dan ingevoerd worden?

“Dat zal niet zonder slag of stoot gaan. We schrijven op wat echt nodig is, niet wat het makkelijkst is om te doen. En dat is ook heel belangrijk. We willen nu een compromisloos verhaal maken voor een andere toekomst. We moeten daarbij geen rekening houden met wat op dit moment politiek haalbaar is, want dan lever je meteen al in. Het is belangrijk dat we snel met een goed verhaal komen, zodat we dat kunnen gebruiken als de omstandigheden zich er voor lenen. Het verhaal zal brandstof zijn voor maatschappelijke bewegingen die opkomen voor mensenrechten en gelijkheid.”

Wanneer kan zo’n nieuwe mondiale grondwet echt werkelijkheid worden?

“Ik heb wel eens gezegd dat 2045 een mooi moment zou zijn voor een nieuwe wereldwijde grondwet, precies honderd jaar nadat de VN zijn opgericht. Dat zou een mooie stip op de horizon zijn. Maar we hebben natuurlijk al eerder resultaten nodig. Gelukkig komen er nu ook al dingen in beweging. De laatste tijd komen veel rechters ook tot de conclusie dat klimaatschade moet worden voorkomen. Wereldwijd spelen er nu al zo’n 3000 rechtszaken over klimaat, waarvan 160 tegen de fossiele sector en 3 bij de verschillende internationale gerechtshoven. Allemaal op basis van bestaande juridische principes. Dat geeft hoop!” ■

Van angst naar hoop met Joanna Macy

BEELD: COURTESY OF JOANNA MACY

Hoe ga je als klimaatbezorgde niet ten onder aan gevoelens van angst voor de toekomst? Al in de jaren 70 ontwikkelde ecofilosofe Joanna Macy haar eigen antwoord. Vier fans vertellen over hun band met haar en haar werk.

TEKST: MARIJE WILMINK

Het valt niet mee om de verstrekkende gevolgen van de klimaatcrisis onder ogen te zien. In 2017 kwam de American Psychological Association met een heuse nieuwe 'angstcategorie': die voor de ondergang van het milieu. Een paar jaar terug bracht Nederlands onderzoek aan het licht dat maar liefst vier op de tien mensen zich grote zorgen maken over klimaatverandering. Een op de vijf jongeren ervaren stress als ze aan het klimaat denken. Help!

De cijfers zijn recent, maar klimaatangst is bepaald niet nieuw. Al in de jaren 70 ontwikkelde ecofilosofe en boeddhiste Joanna Macy Work That Reconnects, een methode om vanuit rouw en klimaatverdriet naar handelen te komen. De kern daarvan: je emoties toelaten en uiten, (opnieuw) verbinding met anderen en het leven op aarde gaan voelen, en van daaruit een actieve rol op je nemen in de collectieve transitie naar een duurzame samenleving. Het werk van Macy raakte in bredere kring bekend toen zij in 2012 het boek *Active Hope: How to Face the Mess We're in Without Going Crazy* uitbracht. In Nederland kun je tegenwoordig op verschillende plekken workshops en trainingen doen waarin je samen met anderen de 'Spiraal van Macy' doorloopt.

Afgelopen jaar overleed Joanna op 96-jarige leeftijd. We vragen vier mensen hoe zij hen heeft geïnspireerd.

BEELD: MANON DANKER

Socioloog en milieukundige Manon Danker volgde in 2015 een Work That Reconnects-training bij Joanna Macy en werd pleitbezorger van haar gedachtegoed in Nederland.

"Voordat ik in 2015 met Joanna kennismaakte, was ik zoekende: hoe moest ik vormgeven aan mijn zorgen om en liefde voor de aarde? Naast mijn universitaire baan deed ik vrijwilligerswerk in natuurreservaten. Ik zag daar zoveel uitputting onder mijn collega's, het was vechten tegen de bierkaai. Waar konden bijvoorbeeld de orang-oetans die we konden redden nog zelfredzaam leven? Plekken vinden waar mensen van afblijven, werd steeds moeilijker. Er was iets nodig om ons staande te houden.

Toen kwam ik bij een bezoek aan het Schotse ecodorp Findhorn in aanraking met Joanna's werk. We deden een van haar oefeningen, een rouwritueel voor uitgestorven dieren en planten waarbij je de stemmen van andere wezens toelaat, en ik ervoer hoe ongelooflijk krachtig dat was. Ik ben meteen naar de Verenigde Staten gereisd om een elfdaagse training bij Macy zelf te volgen. Terug in Nederland ben ik workshops 'Het werk dat weer verbindt' gaan geven.

Joanna was een vurig en uitgesproken mens dat geen doekjes wond om wat er gaande is in de wereld. Tegelijkertijd raakte ze mensen met haar compassie en liefde voor de aarde en alle wezens. Ze leefde voor hoe je door de klimaatpijn heengaat en er sterker uitkomt. Ze kon ook als geen ander in het moment zijn, genieten van wat de natuur geeft. De uitdaging is om het allebei te doen: de donkerte onder ogen zien, diep kijken naar de oorzaken van het sterven en het verlies in de wereld, maar ook de schoonheid blijven zien en in verbinding gaan met alles wat er is.

Door met haar werkvormen aan de slag te gaan, gaan mensen weer 'aanstaan'. Voelen dat je leeft en liefhebt, en dus ook rouwen om wat je verliest: daarmee boor je je vitaliteit aan. Die kun je vervolgens teruggeven in je werk, aan je gezin, de samenleving.

Het kost wat, maar Joanna heeft laten zien dat hoop een werkwoord is."

Cornelie van Kampenhout is psycholoog in de kind- en jeugd-GGZ en actief bij Extinction Rebellion.

"Net als iedereen wist ik natuurlijk van het klimaatprobleem. Maar ik dacht: ze zullen er wel iets op vinden. In de zomer van 2022 kon ik dat niet langer volhouden. Het was bloedheet in Nederland, in Frankrijk woedden enorme bosbranden. Toen ben ik me er actief in gaan verdiepen, en schrok me rot. In eerste instantie werd ik bang en boos. Eind 2022 sloot ik me voor het eerst aan bij een klimaatdemonstratie van Extinction Rebellion.

Ik ging ervaren hoe belangrijk het gevoel is dat je méér kan doen dan je eigen voetafdruk verkleinen. Dat valse idee van consumentenverantwoordelijkheid is ons ingeprent door de fossiele industrie. Inmiddels weet ik dat het vooral gaat om vergroting van je groene handafdruk en de impact die wij als burgers kunnen hebben op het systeem. Wat kun je doen binnen jouw cirkel van invloed en hoe oefen je druk uit op overheid en grote vervuilende bedrijven? Door van je te laten horen! Ik werd daarom steeds actiever bij XR.

Maar ik worstelde nog altijd met toekomstangst en boosheid op mensen en het systeem. Tot ik een Verdiepingsdag Actieve Hoop bij het Humanistisch Verbond ging doen. In één dag ga je die hele spiraal van Joanna Macy door, van dankbaarheid ervaren naar je pijn en boosheid delen naar bedenken welke kleine, behapbare stap je kunt zetten om verandering op gang te brengen. Ik herinner me die dag als zo'n belangrijk moment! Je kunt namelijk makkelijk vast blijven zitten in de vraag of het zin heeft wat je doet. Macy zegt heel mooi dat we dat mogelijk pas over 50 jaar weten. Dat het gaat om voelen wat nu het goede is om te doen, los van de uitkomst.

Ik hoop dat als we maar genoeg stenen in de vijver gooien, er in het systeem iets verandert. Het gaat om het aanboren en versterken van de groene onderstroom. Een mooi voorbeeld is het recente besluit toch niet te gaan boren in de Waddenzee. Daar hebben zoveel mensen zolang voor gevochten. Ikzelf deed twee keer mee aan een Afsluitdijk-blokkade om er aandacht voor te vragen. En nu is er dat verbod. Het doorlopen van Macy's spiraal verloste me van het gevoel van verlamming in het aangezicht van de allergrootste crisis die we als mensheid meemaken."

BEELD: FOTO: CORNÉ SPARIDAENS

Actieve hoop

BEELD: FIRAT FOTOGRAFIE

Manu Busschots is grondlegger van de Stichting Klimaatgesprekken en trainer en coach op het gebied van klimaatvraagstukken.

"Van jongs af aan was ik een natuurliefhebber. Maar nadat ik *An Inconvenient Truth* zag, was ik 'natuurbezorgd'. Ik ging me afvragen: hoe kan ik een bijdrage leveren aan klimaatwerk? In 2016 heb ik de methodiek van klimaatgesprekken, die vanaf 2006 onder de naam Carbon Conversations in Engeland plaatsvonden, naar Nederland gehaald.

Met elkaar praten over hoe je klimaatverandering beleeft, en wat je kan doen om verschil te maken, bleek in een enorme behoefte te voorzien. We hebben toen de Stichting Klimaatgesprekken opgericht. Zelf ben ik in 2020 de Deep Change Academy gestart. Daar gebruiken we de werkvormen die Joanna Macy ontwikkelde om met klimaatemoties om te gaan. We geven onder meer trainingen Ankers voor Actieve Hoop voor mensen die het beest in de bek hebben gekeken en worstelen met frustratie omdat we zo achterlopen met goede maatregelen. Ook heb ik de Klimaatvrijplaats voor het Humanistisch Verbond verzorgd en mee vormgegeven, geïnspireerd op de spiraal van Macy.

Wat haar werk zo belangrijk maakt, is dat zij laat zien dat de transitie die mensen moeten doormaken om in actie te komen een emotionele reis is. Velen zitten scrollend thuis, voelen zich onmachtig, zuchten, kijken weg. Ook nu klimaatverandering steeds dichterbij komt, en we van die verre zielige ijsbeer van vroeger inmiddels bij overstromingen en hittegolven in eigen land zijn uitgekomen, is het voor mensen lastig om in beweging te komen. Hoe grimmiger de realiteit, hoe meer mensen zich afschermen. Macy leert ons onze eigen gevoelens hierover terug te vinden, met gelijkgestemden in een groep te kijken hoe je het probleem dichterbij kunt laten komen, en wat je bijvoorbeeld samen kunt doen om je eigen wijk te vergroenen."

Tet Koffeman is docent aan de Hogeschool van de Kunsten Utrecht. Ze is een van de initiatiefnemers van de minor Kunst & Ecologie en oprichter van de Mother Earth Agency.

"Ik kwam met Macy's gedachtegoed in aanraking door mijn deelname aan een *Regenerative Circle* bij Extinction Rebellion. Ik kampte echt met een klimaatdepressie, werd beheerst door een morele woede, dacht de hele dag: dit kan toch zo niet! In die cirkel bij XR ervoer ik het belang om samen door de pijn heen te gaan. Dat gaf zoveel ruimte! Ik herkende het uit mijn kindertijd, dat je voelt dat mensen verdrietig zijn maar dat er niet over wordt gepraat. Toen mijn opa overleed op mijn zevende waren mensen opeens openlijk verdrietig, en ik weet nog hoeveel ontspanning dat gaf. Dat ervoer ik nu weer. Dat samen rouwen om de staat van de wereld geeft zo'n diep begrip wat het betekent om onderdeel te zijn van een groter ecosysteem.

Voor mij als kunstenaar, boeddhisme-beoefenaar en activist komt er veel samen in het werk van Macy. Het is een kwestie van zoeken naar voedende cycli. Kijken naar wat goed is voor de aarde, de bodem, werken aan voedselbossen. Ook een groep mensen kun je zien als een voedselbos: hoe kun je iedereen zich gezond laten voelen, elkaar laten voeden? Met kunst kun je werken aan een sociale permacultuur.

Op de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht ben ik met andere klimaatbezorgde collega's een guerrilla-actie begonnen. We braken de parkeerplaats open en legden een tuin aan. Vanaf 2023 bied ik een keuzevak Actieve Hoop aan, en ik heb met collega's het vak Art & Ecology ontwikkeld. Daar ontstond zo'n mooie *learning community*. Die hebben een aantal oud-studenten en ik vorig jaar verder handen en voeten gegeven met de oprichting van het kunstenaarscollectief Mother Earth Agency. We bedenken interventies en opdrachten op maat voor organisaties. Bij de opening van de Nationale Klimaatweek hebben we bijvoorbeeld in Hoog Catherijne gekleed in kassabonnetjes rondgelopen en mensen uitgenodigd om zaailingen in hoopjes aarde van ons aan te nemen, als antikapitalistische actie. Mijn favoriete uitspraak van Macy: "Het maakt niet uit of je pessimistisch of optimistisch bent, *you gotta show up!*"

BEELD: TET KOFFEMAN

In actie/voor het regenwoud

JAMES OTTO

James Otto strijdt met Friends of the Earth-Liberia (SDI) tegen nieuwe palmolieplantages. Hij won een zaak tegen palmoliebedrijf Golden Veroleum.

TEKST: BART CREZEE BEELD: MIRJAM VAN DER LINDEN

"In 2010 kwam Golden Veroleum Liberia (GVL) hier palmolieplantages aanleggen. Het bedrijf begon met het kappen van regenwoud in de buurt van het nationale park Sapo. Dat is een van de grootste natuurreservaten in West-Afrika. Het vormt onder andere een belangrijke corridor voor chimpansees. Maar de palmolie bedreigt ook het levensonderhoud van lokale gemeenschappen. Zij verloren hun land en kregen geen alternatief aangeboden. Sindsdien is er een grote voedselcrisis."

Arrestaties

"Nadat wij een klacht indienden bij de Roundtable on Sustainable Palm Oil (RSPO, de certificeringsorganisatie voor duurzame palmolie - *red.*), oordeelde die dat het bedrijf moet stoppen met uitbreiden en de getroffen gemeenschappen moet compenseren. Achttien mensen zaten meer dan een jaar zonder aanklacht in de gevangenis omdat zij tegen de komst van GVL protesteerden, twee van hen zijn zelfs overleden. Het oordeel van de RSPO leek een belangrijke overwinning, maar GVL heeft hier niet aan voldaan. Wij praten nu al jaren met de RSPO en er gebeurt niets. De RSPO faalt in haar opdracht en lijkt alleen maar de belangen van bedrijven te beschermen. Naast onze internationale campagnes zetten we daarom ook juridische stappen in Liberia zelf."

Samenwerking

"De Green Livelihoods Alliance (GLA) was een belangrijke samenwerking tussen ons, Milieudefensie en andere ngo's. Het hielp ons om lokale en mondiale campagnes, zoals tegen Golden Veroleum, met elkaar te verbinden. Dankzij GLA zijn gemeenschappen in Liberia erop vooruitgegaan. Het formaliseren van landrechten beschermt hun manier van leven en biedt hen de kans betaald te krijgen voor het behoud van hun bos.

Dat het GLA nu moet stoppen (vanwege Nederlandse overheidsbezuinigingen - *red.*) is dan ook een klap in het gezicht van deze gemeenschappen, die de klimaatcrisis niet hebben veroorzaakt. Wij blijven ons voor hen inzetten, maar vragen ook onze internationale partners om de formalisering van landrechten te helpen versnellen."

Onze landbouw moet, wil zij duurzaam worden, radicaal anders worden ingericht. Maar hoe? In de laatste aflevering van deze serie: veganistische landbouw.

Pompoenoogst

Joost met een van zijn medewerkers

“We proberen alle **industriële shit** weg te laten”

Veganistisch boeren, dat is landbouw bedrijven zonder gebruik van dierlijke mest. En als het aan boer Joost van Strien ligt ook zonder kunstmest. Met zijn akkerbouwbedrijf Zonnegoed in Ems ging hij in 2020 voor 100 procent plantaardig.

TEKST: MARIJE WILMINK BEELD: JOOST VAN STRIEN EN @ZONNEGOED_FARM

Als 25-jarige nam Joost van Strien 33 jaar geleden een ‘gewoon’ akkerbouwbedrijf over van zijn schoonmoeder. “Vijf jaar later dacht ik: dit kan en moet anders. Ik besloot als biologische boer verder te gaan. Dat gaf direct allerlei uitdagingen. Ik stapte er dan ook behoorlijk principieel in. De regelgeving stond toe dat je als biologische boer nog 60 procent gangbare diermest mocht gebruiken – inmiddels is dat 30 procent – maar ik wilde alle mest biologisch hebben. Helaas hebben we daarvan te weinig.

Dus ik ben gaan uitzoeken hoe je zaaibedden ook op andere manieren van biologische voeding kan voorzien. Om te beginnen met vlinderbloemigen, zoals klaver en luzerne. Dat zijn stikstofbindende gewassen die je als 100 procent plantaardige meststof kunt gebruiken. Luzerne wordt al lang verbouwd, maar dan om als veevoer te verkopen. Veel van de stikstof vervluchtigt dan juist weer uit de mest als ammoniak. Bovendien is het een enorm gesleep met die luzerne als voergewas, van akkerbouw naar veebedrijf en dan weer terug in de vorm van dierlijke mest. Wat wij hebben gedaan, is de koe uit de cyclus halen en luzernemaaisel rechtstreeks aan onze gewassen toedienen.”

Tjokvol bodemleven

Daarvoor was overigens nog iets anders van groot belang: een uitmuntend bodemleven. “Om luzerne tot iets voedingsrijks maken, moet je bodem tjokvol bacteriën, schimmels en wormen zitten. Dus daaraan zijn we gaan werken, onder meer door niet meer met zware machines over het land te rijden.”

In 2008 deed het Louis Bolk Instituut onderzoek bij Zonnegoed: lukt het om de bodem in een paar teeltbedden met alleen luzernebemesting rijk genoeg te maken? Ja, zo bleek. “Wij hadden echter nog steeds een probleem: het was te duur om uit te kunnen. Biologische diermest is veel goedkoper. Te goedkoop, zou ik zeggen. En helemaal niet oké, bleek in 2020 toen onderzoek aantoonde dat er ook in biologische diermest heel veel residu van bestrijdingsmiddelen zit. Dat vond ik zo schokkend! Op dat moment besloot ik álle dierlijke mest af te zweren.”

Joost gebruikt nu naast de luzerne maaisel uit natuurgebieden van Natuurmonumenten. “Daarmee lossen we meteen het stikstofprobleem op die plekken op. De vegetatie in natuurgebieden is zo rijk, dat stikstofminnende soorten daar de stikstofarme soorten overwoekeren. Daar maaien levert fantastische compost op waar het bodemleven enorm blij mee is. Tegelijkertijd zorg je door het afvoeren van die stikstofrijke vegetatie voor een schralere bodem in natuurgebieden, waardoor daar weer meer zeldzame planten kunnen groeien.”

No Shit Food

Met zijn team van vier vaste medewerkers wil Joost niet alleen een teeltbedrijf zijn, maar expliciet een maatschappelijke rol spelen. “Het is pionieren wat we doen. Dat kan omdat ik een leuke financiële buffer had opgebouwd, maar op een gegeven moment moeten de baten wel hoger worden dan de kosten. Ik kan echter niet anders. Ik voel een drive om niet alleen met mijn eigen boerderij bezig te zijn maar ook impact te maken op mijn omgeving en op voedselproductie in wijdere kring. Dat maakt het boer zijn leuk en waardevol voor mij.”

Inmiddels gebruikt Zonnegoed de term No Shit Food als merknaam. “We proberen burgers en bedrijven op allerlei manieren te laten kennismaken met onze veganistische werkwijze, en onze producten – zoals aardappelen, bieten, pastinaak, pompoenen en quinoa – te laten afnemen. Van supermarkten moeten we het nog niet hebben, dan gaat er te veel marge van onze opbrengst af. We hebben inmiddels 260 particuliere

groenteabonnees en leveren aan restaurants en ziekenhuizen."

Het gebrek aan een overkoepelende infrastructuur die veganistische landbouwproducten vindbaar maakt, is een uitdaging. "Sterker nog: onze afzetmarkt kreeg een extra douw doordat we veganistisch gingen telen. We verloren daardoor het Demeter-keurmerk voor biologisch-dynamische voeding." Demeter houdt vast aan het idee van biologisch-dynamisch boeren als een samenspel tussen mens, gewas en dier. "Omdat bij ons het dier, om preciezer te zijn de koe ertussenuit is, zijn we in hun ogen niet meer BD, raar genoeg."

Mensenmest

Zonnegoed kwam wel in aanmerking voor het internationale keurmerk Biocyclic Vegan Standard, als eerste boerenbedrijf in Nederland. Er bestaat ook een netwerk voor biocyclische-veganlandbouw (bio-veganlandbouw in het kort) in Nederland en Vlaanderen, om landbouw zonder productiedieren, dierlijke mest en kunstmest te stimuleren. "Als biocyclische-veganboer doe je meer dan dierlijke mest vermijden. We proberen in de hele keten alle industriële shit weg te laten."

Het gaat volgens de vegan boer om het ontwikkelen van geheel cyclische processen. "Het huidige voedselsysteem is lek. Alle voedingsstoffen die we uitpoepen en in het riool komen, gaan verloren. Ik vind dat we ervoor moeten zorgen dat mensenmest terug de landbouw in gaat. Dat kan nu nog niet, omdat er zoveel drugs en antibiotica in onze uitwerpselen zitten, maar we moeten dus gaan zorgen dat we de voedingsstoffen daaruit kunnen halen om die puur, zonder verontreiniging, als meststof te gebruiken." Bovendien kost het houden van vee veel grond. Nu wordt 75 tot 80 procent van de landbouwgrond gebruikt voor veevoer en dus indirect voor mensen, en slechts 20 tot 25 procent direct voor directe humane voeding.

"We verloren het keurmerk voor bio-dynamische voeding toen we vegan gingen telen"

Bijna jaarrond

In 2024 brachten Strootman Landschapsarchitecten en onderzoekers van de Universiteit Leiden de publicatie *Nederland Veganland* uit. In deze 'denkoefening' rekenen zij voor dat een volledig plantaardige voedselproductie voor circa 20 miljoen Nederlanders inderdaad mogelijk is. Anders dan Joost menen zij echter dat hiervoor nog wel een beetje kunstmest nodig is. Hoe dat zo, vroegen we aan medeauteur Joran Lammers, ontwerpend onderzoeker en promovendus aan de Universiteit Leiden. Lammers: "*Nederland Veganland* is een gedachtenexperiment: hoe bouw je een plantaardig voedselvoorzieningssysteem met zo min mogelijk bijeffecten op klimaat en biodiversiteit? We becijferden hoe je toekan met teeltrotatie, het gebruik van stikstofbindende vlinderbloemigen en de inzet van natuurgebieden als bron van maaibemesting. Kijkend naar voedselzekerheid is dat voor het overgrote deel van het jaar mogelijk, behalve in het voorjaar. Dan moet je gewassen een extra boost kunnen geven, en daar komt dat beetje kunstmest om de hoek kijken. Omdat ons expliciete doel was een aansprekend verhaal voor mainstream Nederland op papier te zetten, gebaseerd op wat nu al gebeurt of kan, hebben we de optie van mensenpoep zoals Joost van Strien bepleit niet meegenomen. Maar de bewerking van mensenpoep is wel een interessante innovatie-uitdaging."

Reeën en roofvogels

Ondertussen werkt Joost vol vaart door aan zijn veganistische voorbeeldbedrijf en begon hij een voedselbos. "Als akkerbouwer ben je maar bezig met ploegen, schoffelen, zaaien. Ik wilde graag zien wat er gebeurt als je een stuk land gewoon met rust laat. Wat als eerste opviel: hoeveel dieren erop afkomen! Egeltjes, reeën, roofvogels..."

Het voedselbos inspireerde Joost om te proberen ook meer leven naar de akkers te trekken. Zo ging Zonnegoed over op strokenteelt. "We hebben nu niet 8 maar 100 percelen waarop we gewassen verbouwen. We zien nu veel meer insecten. Heel verklaarbaar. Als je bijvoorbeeld 10 hectare graan verbouwt en dat in één keer oogst, zitten alle kruipende insecten na het oogsten opeens in een woestijn en vertrekken of sterven ze. Maar als je met kleinere perceeltjes werkt, kunnen ze 5 meter verderop een ander gewas in." Ook legde Joost stroken met bomen en struiken aan langs de akkerbouwpercelen. "Dat trekt dieren aan, en zorgt op de langere termijn ook nog eens voor meer weerbaarheid tegen klimaatverandering – droogte, hitte en wind."

Bietenoogst

Het voedselbos van Zonnegoed

Doe het lekker zelf/wasmiddel maken

Een beter milieu, waar begin je? Bij de grote vervuilers, natuurlijk. Maar je kunt ook zelf aan de bak! Door je eigen wasmiddel te brouwen, bijvoorbeeld. Doe-het-groener Hilde Wijnen doet het voor.

TEKST: HILDE WIJNEN ILLUSTRATIES: PÉPÉ SMIT

Stralend goed met groen

Al die plastic flessen en kartonnen dozen die ik er al doorheen heb gejast: ik wil niet eens uitrekenen hoeveel het er zijn. Zelfs in ons niet bijster grote huishouden wordt de wasmachine zeker een paar keer per week aan het werk gezet. Volle trommels, afgemeten porties (uiteraard ecologisch) wasmiddel, lage temperaturen, ik ken de tips. Maar kan het niet beter? Minder schadelijke stoffen en vooral minder verpakkingsmateriaal? Natuurlijk kan dat! En het is belachelijk gemakkelijk. Het enige wat je nodig hebt, is Marseillezeep en water.

Zeep zonder jasje

Marseillezeep is te koop zonder jasje eromheen. Geen papier, geen plastic, alleen een groen blok ongeveer zo groot als een Rubiks kubus. De zeep bestaat grotendeels uit olijfolie en wordt volgens de overlevering al sinds de veertiende eeuw in Marseille gemaakt. Kijk, dat schept vertrouwen.

Recepten om wasmiddel te maken van Marseillezeep zijn niet moeilijk te vinden of te volgen. Het lastigste is kiezen welke verhouding ik aanhoud, want daarin verschillen de instructies die ik online vind. De een zegt dat 75 gram voor 5 liter genoeg is, de ander gebruikt 40 tot 100 gram per liter. Ik besluit 40 gram zeep te raspen en die in 2 liter kokend water op te lossen. Na een nachtje afkoelen en (een beetje) indikken is mijn wasmiddel klaar voor gebruik!

Glorieus goed

Ik stop de trommel vol met bonte was en stel de temperatuur in op 40 graden. In het laatje giet ik dezelfde hoeveelheid wasmiddel als ik altijd gebruik, maar dan van eigen makelij. Veel kan er niet misgaan, lijkt me. En dat is ook zo. De lading komt na een uurtje fris en schoon de machine uit. De geur is best lekker en de was voelt zacht. Ook een trommel met beddengoed doorstaat de test glorieus. En ik heb er niet eens de huishoudsoda aan toegevoegd die de witte was volgens sommige recepten nodig heeft. Experiment geslaagd. Dat smaakt naar meer!

Minimalistisch wassen

En er is meer. Tijdens mijn speurtocht naar zelf te brouwen wasmiddeltjes ben ik namelijk ook een recept tegengekomen dat nog minimalistischer is: wasmiddel gemaakt van klimop. Klimop bevat saponinen (van het Latijnse woord sapo dat zeep betekent) die een reinigende werking hebben en schuimen als ze met water in contact komen. Ergens lees ik dat de plant in de Tweede Wereldoorlog als wasmiddel werd gebruikt. Saponinen zitten ook in Indiase wasnoten, alleen groeit klimop in je achtertuin – dat scheelt nogal wat kilometers. Wel zit er in klimop maar tot 8 procent aan saponinen en in wasnoten ongeveer 15, maar dat mag de pret niet drukken. Ik duik de tuin in.

Een knalgroen papje

Het recept dat ik volg, spreekt van 'een handje klimop'. Ook lees ik dat ik het beste de donkerste blaadjes kan plukken, omdat daar de meeste saponinen in zitten. Met mijn oogst keer ik terug naar de keuken waar de blender al klaar staat. Ik snij de klimop in reepjes, doe die samen met een liter kokend water in de kan en meng het geheel tot een knalgroen papje. Na een paar minuten is mijn wasmiddel uit eigen tuin gereed. Leuk detail: tijdens het maken verschijnt er ook daadwerkelijk schuim!

Uitproberen of dit spul werkt, is wel een beetje spannend. Visioenen van groen uitgeslagen lievelingskleren zorgen ervoor dat ik eerst een was doe met huishouddoekjes en (oude) handdoeken. Als daar iets mee gebeurt is dat jammer, maar niet onoverkomelijk. Het groene goedje gaat in de la, ik draai de temperatuur op 40 graden en daar gaat ie. Wat minder zacht dan met regulier wasmiddel of Marseillezeep, maar schoon is de was zeker, zo blijkt na het laatste rondje van mijn wasmachine. Zelfs de doek die dienst deed als dweil is weer helemaal als nieuw. De klimop heeft geen sporen achtergelaten. Geen geur ook, de was ruikt naar niks. En dat is meer dan ik verwacht had.

Noodwasmiddel

Enthousiast geworden vertel ik mijn bevindingen aan een vriendin. "Ben je niet bang dat de wasmachine verstopt raakt van het bezinksel van de klimop?" vraagt ze. "Misschien kun je het eerst filteren." Ehm ja, dat klinkt inderdaad logisch. Als ik de recepten erop na sla, zie ik de stap er ook overal bij staan, ik heb er blijkbaar overheen gelezen. Na het filteren durf ik mijn kleding bloot te stellen aan mijn klimopbrouwsel, ik ben weer blij met het resultaat. Dat wassen zo goedkoop en eenvoudig kan zijn, is ongelofelijk!

Als toegift doe ik nog een was met klimopblaadjes in een waszakje, dan kan de blender in de kast blijven staan, maar dat werkt aanzienlijk minder. Misschien dat het beter gaat als ik van tevoren de blaadjes in reepjes snijd, maar daar ga ik niet meer aan beginnen. Het is geweldig om te weten dat er wasmiddel in mijn tuin groeit dat ik in geval van nood kan gebruiken, maar vanwege de geur en de zachtheid geef ik de voorkeur aan de Marseillezeep. Ik ga voor de Franse slag!

Doe het lekker zelf (en nu jij)!

1
Koop een blok Marseillezeep.

2
Rasp 40 gram en los het op in 2 liter (heet) water.

3
Giet het over in een fles en laat het een nacht staan.

4
Klaar voor gebruik!

Of
Pluk een handje klimop (let op: sommige mensen zijn er allergisch voor!). Snijd in reepjes. Kook 1 liter water, meng het water en de blaadjes. Filter het brouwsel. Klaar voor gebruik!

KOSTEN:

Marseillezeep
5 euro voor 300 gram, ofwel 33 cent per liter wasmiddel

Klimop
noppes

“Migratie is altijd al onze manier van aanpassen geweest”

Klimaatmigratie hoeft niet uit te lopen op een humanitaire catastrofe, bepleit schrijfster Gaia Vince. Een georganiseerde en pragmatische aanpak kan een nieuw, positief hoofdstuk in de menselijke geschiedenis inluiden.

TEKST: TOON LAMBRECHTS BEELD: SHUTTERSTOCK

De cijfers zijn om van te duizelen. De gevolgen van de opwarming van de aarde zullen tientallen, zo niet honderden miljoenen mensen verjagen van huis en haard. Een schatting van de International Organisation for Migration spreekt zelfs over een miljard potentiële klimaatvluchtelingen tegen het midden van deze eeuw. In haar boek *De eeuw van de nomade* schetst de Britse schrijfster en wetenschapsjournaliste Gaia Vince een toekomstbeeld dat tegelijkertijd angst aanjaagt en hoopvol stemt. Ja, klimaatverandering zal grote delen van de wereld onleefbaar maken, maar we hebben als mensheid het vermogen om de menselijke mobiliteit van morgen in goede banen te leiden.

Vluchtelingen en migranten zeggen zelden dat ze om het klimaat zijn vertrokken. Speelt klimaatverandering vandaag al een rol in migratiepatronen?

“Het klopt dat veel migranten zichzelf niet als klimaatvluchtelingen beschouwen. Maar als je dieper ingaat op de redenen van hun vertrek, zie je dat klimaatverandering wel degelijk een belangrijke rol speelt. Mensen trekken van het platteland naar de stad – een eerste opstap naar verdere migratie – omdat ze geen mogelijkheden meer zien om in hun levensonderhoud te voorzien. Dat is vaak een direct gevolg van klimaatgerelateerde factoren zoals veranderende neerslagpatronen of langdurige droogte.

Ik heb zelf enorm veel klimaatmigratie gezien. Neem bijvoorbeeld Dadaab in Kenia, het grootste vluchtelingenkamp ter wereld. Een groot deel van de mensen die daar al twee decennia vastzitten, zijn Somaliërs op vlucht voor de droogte in hun land. Ondertussen wordt dit stuk van Kenia zelf geteisterd door droogtes en overstromingen, wat de toch al penibele levenssituatie in Dadaab alleen maar verergert.

Klimaat is de achtergrond waartegen onze levens zich afspelen. Vaak weinig zichtbaar, maar het raakt letterlijk aan alles. Het speelt een grote rol bij situaties van schaarste en conflict. Etnische conflicten over toegang tot water of weidegronden in Afrika worden bijvoorbeeld vaak aangejaagd door een verminderde productiviteit van het land. Staten krijgen het moeilijker om de basisvoorzieningen van hun bevolking te garanderen, terwijl velen nu al tekortkomen. Dat is koren op de molen van populistische politici, die maar al te graag de schuld in de schoenen van bepaalde groepen schuiven.

De conflicten in Mali en Soedan zijn daar een goed voorbeeld van. Maar ook in het Westen veroorzaakt klimaatverandering hogere kosten voor levensonderhoud. Opnieuw zijn het populistische politici die hiervan profiteren. Hun boodschap, vaak gericht tegen migranten, slaat aan omdat ze de complexiteit van het klimaatprobleem ontkennen. Simplismen zijn nu eenmaal verleidelijker dan een moeilijk verhaal zoals klimaatverandering.”

In een opwarmende wereld dreigen grote regio’s onleefbaar te worden, vooral bij de evenaar. Hoe zal die wereld eruit zien?

“Sommige plekken, zeker in de kustregio’s, zullen verdwijnen in de toekomst. Maar het grootste deel van de steden zal blijven bestaan, zij het in een andere vorm dan vandaag. Kleiner, en aangepast aan nieuwe klimaatomstandigheden. Het lijkt me onwaarschijnlijk dat steden zoals Lagos in Nigeria in de toekomst dezelfde enorme aantallen mensen kunnen huisvesten. Ook een stad zoals Riyad in Saudi-Arabië, vol winkelcentra met airco in het midden van de woestijn, is gewoon niet houdbaar. Zeker in Afrika, waar veel regio’s het zwaar te verduren krijgen door het veranderende klimaat, zullen grote groepen mensen hun heil elders zoeken.

Tegelijkertijd zullen plekken in het noorden waar vandaag maar weinig mensen wonen, zoals Siberië en Canada, uitgroeien tot belangrijke economische en culturele centra. Ook landbouwproductie zal opschuiven naar het noorden, samen met grote groepen mensen.”

“We zijn in essentie allemaal migranten”

Politiek en samenleving staan steeds vijandiger tegenover migratie. Is georganiseerde massamigratie wel een realistisch scenario?

“Klimaatmigratie is geen toekomstscenario, maar vandaag al een gegeven. In essentie is migratie altijd al een adaptieve strategie geweest, een manier om ons aan te passen aan een nieuwe realiteit. Dat is zo in de natuur, waar soorten migreren naar andere regio’s wanneer klimaatomstandigheden veranderen, en het geldt evengoed voor ons als mens. Migratie heeft ons als soort gevormd, en dat blijft zo. We zijn in essentie allemaal migranten.

De pogingen van onze overheden om de huidige migratie te stoppen zijn contraproductief, inhumaan en economisch kostbaar. Bovendien heeft het Westen migranten nodig. Onze bevolking veroudert, en onze economie stagneert. Migratie biedt economische voordelen, zowel voor gastlanden als voor landen van herkomst, daar zijn economen het over eens. Daarom mijn pleidooi om een wereld te bouwen waarin migratie een positieve factor wordt. Niet eens uit humanitaire overwegingen, maar simpelweg uit eigenbelang. Want het alternatief, een wereld waarin een kleine minderheid zich afschermt achter hoge grensmuren, omringd door een zee van menselijke ellende, is gewoon geen optie.

Het is waar dat migratie in het verleden tot conflicten heeft geleid. Maar dat hoeft niet zo te zijn. Europa heeft sinds 2022 miljoenen Oekraïense vluchtelingen opgevangen. Niet door ze in kampen aan de grens vast te houden, maar door hen een plek in onze samenleving te geven. Ook dat verloopt niet vlekkeloos, maar het laat zien dat een andere aanpak van migratie mogelijk is, een aanpak waarbij mensen hun lot in eigen handen kunnen nemen.”

Een dergelijke massamigratie vraagt om een mondiale oplossing, maar internationale samenwerking brokkelt nu alsmaar verder af.

“Dat is inderdaad zeer zorgwekkend. Toch denk ik dat het huidige model van kortzichtig eigenbelang een eindpunt nadert. Het werkt gewoon niet in een wereld met acht miljard mensen, we leven niet meer in kleine, gesloten samenlevingen. Ons lot is met elkaar verbonden. Niemand wil terug naar een tijdperk van hongersnoden en epidemieën. Als we in een moderne wereld willen blijven leven, zullen we moeten samenwerken. Dat besef zal op een gegeven moment doordringen.”

Je schetst een positief beeld van de wereld van morgen, een scherp contrast met veel andere toekomstscenario's. Ontbreekt het ons aan verbeeldingskracht om oplossingen te zien?

“Kunstenaars, schrijvers of filmmakers spelen een grote rol bij de vorming van visies over de toekomst. Ik vind het ergens vreemd dat de meeste de richting van een dystopie uitgaan. De twintigste eeuw bracht, ondanks alle verschrikkingen, uiteindelijk ook vrede, gepaard aan – gemiddeld gesproken – economische en wetenschappelijke vooruitgang. Vandaag de dag heerst onzekerheid over de toekomst, deels door de dreiging van klimaatverandering. Maar het zou verkeerd zijn om doemscenario’s over klimaat en migratie als onvermijdelijk te beschouwen. We hebben het vermogen onze toekomst vorm te geven op een positieve manier, en een eerste stap daarbij is verbeeldingskracht.”

Commentaar

Başak Yavçan en Ingrid Boas reageren op Gaia Vince. Zie volgende pagina.

Başak Yavçan
hoofd research van de Brusselse denktank Migration Policy Group

"De internationale gemeenschap toont momenteel maar weinig welwillendheid tegenover migratie, zelfs als mensen vluchten voor conflict. Het beleid van de EU zet grenscontrole en het tegenhouden van migranten en vluchtelingen voorop, eerder dan het faciliteren van migratie. Dat drijft mensen in de handen van smokkelaars, want er bestaan maar weinig manieren om legaal te migreren. En er is niet veel bereidheid om daar werk van te maken.

Klimaatvluchtelingen bestaan momenteel niet als juridische categorie. Het is vaak moeilijk om precies het klimaat aan te wijzen als oorzaak van ontheemding. Soms lukt dat wel, bij rampen als overstromingen of orkanen. Maar meestal laat de impact van een veranderend klimaat op mensen en samenlevingen zich op een indirecte manier voelen. Verminderde oogsten of visvangsten, onhoudbare urbanisatie, bestaande conflicten die intenser worden,...

"Klimaatvluchtelingen bestaan momenteel niet als juridische categorie"

Voor regio's waar klimaatverandering vandaag de dag al flink huishoudt, is migratie inderdaad een mogelijk adaptatiemechanisme. Er bestaan initiatieven om nieuwe migratiestromen in goede banen te leiden. In Afrika zijn er overeenkomsten tussen landen die legale migratie mogelijk maken, in Latijns-Amerika gaan stemmen op om klimaatvluchtelingen expliciet op te nemen in de Cartagena-Verklaring die de regionale bescherming van vluchtelingen regelt.

Maar als we werk willen maken van gereguleerde en legale migratie in een veranderende wereld is er meer nodig. Overeenkomsten tussen staten in het Noorden en het Zuiden bijvoorbeeld, gebaseerd op de noden van beide samenlevingen. Europa heeft arbeidskrachten nodig, geschoold en minder geschoold. We hebben de mogelijkheid om migratie op een humane manier aan te pakken, ook klimaatmigratie. Daarin falen zou desastreuze gevolgen hebben voor de hele wereld."

Ingrid Boas
hoogleraar Klimaatmobiliteit, Wageningen University & Research

"Klimaatverandering is een realiteit en heeft zeker impact op het leven van mensen en hun mobiliteit. Maar het verhaal over klimaatmigratie is een eigen leven gaan leiden. Het idee dat een veranderd klimaat grote groepen mensen op de vlucht dreigt te jagen, en de onvermijdelijkheid ervan, dook op in de jaren 90. Het kreeg een duw in de rug tijdens de Syrische burgeroorlog die als klimaatconflict gelabeld werd, hoewel dat toch genuanceerder lag. Migratie heeft vele facetten, de redenen waarom mensen vertrekken zijn meestal erg complex.

Natuurlijk moeten we nadenken over het feit dat bepaalde plekken onleefbaar dreigen te worden en de gevolgen daarvan, maar pas op met generaliseren. Zelfs binnen regio's zijn er grote verschillen. Het idee dat wij in het Noorden veilig zitten terwijl het in het Zuiden allemaal misgaat, is te simplistisch. Het bevestigt stereotypen en gaat voorbij aan kwetsbaarheden bij ons. Zo werken we in Nederland aan klimaatadaptatie door meer ruimte te geven aan water, wat ook kan leiden tot verhuizingen en herinrichting van woongebieden. We framen zulke verhuizingen vaak niet als klimaatmigratie, terwijl we dat wel doen bij een land als Bangladesh. Dat bevestigt opnieuw het stereotiepe beeld van de migrant uit het Zuiden. Het is wel zo dat het Zuiden minder middelen en adaptatiecapaciteiten heeft, waardoor de gevolgen van klimaatverandering mensen harder treffen. Ongelijkheid ligt aan de basis van veel problemen, daarom is klimaatfinanciering voor adaptatie van groot belang.

"We moeten de wens van mensen om te blijven op de plek waar ze nu wonen serieus nemen"

Rapporten over klimaatverandering en -migratie beschrijven verschillende scenario's, maar vaak zijn het de worst-casescenario's die de meeste aandacht krijgen. Andere projecties voorspellen eerder lokale migraties dan grote migratiestromen richting het Noorden. De nadruk op de meest alarmistische scenario's is kwalijk, want het leidt tot wantrouwen tegenover wetenschap en beleid. Als je enkel de meest dramatische scenario's meeneemt, sla je alles plat. Het sluit plekken die geframed worden als mogelijk onleefbaar uit van een toekomst. De wens, en het recht, van mensen om te blijven op de plek waar ze vandaag wonen moet serieus genomen worden."

SAMUEL NGUIFFO

Samuel Nguiffo helpt gemeenschappen het regenwoud te beschermen. Met Friends of the Earth-Kameroen (CED) strijdt hij al 30 jaar tegen ontbossing.

TEKST: BART CREZEE BEELD: GIOVANNY ENGAMBA (CED)

"Als ik naar het bos kijk, zie ik niet hetzelfde als een bosbouwer. Ik ben opgeleid als advocaat en het inzetten van het recht blijkt een effectieve strategie tegen ontbossing. Boskap in Kameroen is vaak het gevolg van illegale mijnbouw, plantages of infrastructuur. Omdat het bos eigendom is van de staat, hadden lokale gemeenschappen lange tijd geen mogelijkheden zich hiertegen te verzetten. Tien jaar geleden wilde niemand iets horen over traditionele landrechten. Tegenwoordig zegt zelfs de minister dat het beschermen van landrechten het beste is wat we kunnen doen. Sinds 2024 is er nieuwe regelgeving waarmee gemeenschappen hun land kunnen registeren. Dat is geweldig nieuws. Wanneer de lokale bevolking betere rechten heeft, neemt de onzekerheid voor illegale houthakkers toe. Het vergroot het aantal partijen dat hen voor de rechter zou kunnen dagen. Want als de houhakkers een van die stemmen het zwijgen weten op te leggen, is er misschien een ander wél sterk genoeg om naar de rechter te stappen."

Verbaasde rechter

"In Kameroen is geen ruimte meer voor extra houtkap. Toch wijst het ministerie nieuwe plekken aan, zoals het Ebo-bos. Dat was ooit bedoeld als waardevol natuurreservaat. Wij hebben de eerste kapvergunning in de rechtbank weten aan te vechten, maar nu heeft de regering opnieuw toestemming gegeven. Dus staan we weer voor de rechter. Bij de laatste zitting sloot een grote groep lokale leiders zich bij ons aan. De rechter was heel verbaasd dat zoveel gemeenschappen tegen houtkap zijn."

IJsberg

"Onze organisatie, het Centre pour l'Environnement et le Développement (CED), is slechts het topje van de ijsberg in Kameroen. We werken veel samen met lokale en inheemse activisten door het hele land. Wij geven ze technische ondersteuning en helpen met het opstellen van strategieën. En ik denk dat ze nu klaar zijn om zelf een ngo te worden. Dat is het verborgen deel van de ijsberg: de capaciteit om ontbossing aan te vechten is veel groter dan het lijkt."

“Milieu en mensenrechten zijn voor ons een en hetzelfde”

Natuurreservaat de Maasai Mara wordt volgebouwd met lodges, wegen en hekken. Met een rechtszaak tegen weer een safari resort strijden de Maasai voor natuurbehoud én voor erkenning. “Die hekken staan er om ons te controleren. We zouden moeten samenwerken.”

TEKST EN BEELD: SIMON VERA

FOTO: ALAMY

Langs de Sand River, op de grens van Kenia en Tanzania, loopt een van de belangrijkste migratieroutes ter wereld. Elk jaar trekken hier honderdduizenden gnoes, zebra's en andere dieren voorbij, op zoek naar water en vers gras, in de wereldberoemde Great Migration. De migratie is niet alleen een iconisch natuurfenomeen, maar ook de ruggengraat van dit Oost-Afrikaanse ecosysteem, dat in Tanzania de Serengeti heet, en in Kenia de Maasai Mara. Zonder vrije doorgang voor de dieren stort het systeem in.

Juist op deze plek verrees in 2024 een luxe Ritz-Carlton safariresort. Aan toeristen wordt het gepresenteerd als een unieke kans om je "onder te dompelen in de rauwe schoonheid van de natuur". Voor bezorgde natuurbeschermers betekende het de zoveelste aantasting van een landschap dat steeds voller raakt met lodges, hekken en infrastructuur.

Vooral tijdens het migratieseizoen in juli en augustus staan de safariwagens bumper aan bumper stil bij elke leeuw en olifant. Zo verstoren de toeristen juist datgene waar ze voor komen. Het aantal safarikampen in de Maasai Mara verdubbelde bijna van 95 in 2012 naar 175 in 2024. Naast het toerisme strijden ook mijnbouw, landbouw en de plezierjacht om stukken land rond de natuurgebieden. De Maasai – de oorspronkelijke bewoners van het gebied – proberen te midden van al deze spelers zichzelf en hun levenswijze in stand te houden. Een rechtszaak tegen het nieuwe Ritz-Carlton is een recente stap in deze decennialange strijd.

Naar de rechter

De Maasai zijn van oorsprong seminomadische herders die leven in het noorden van Tanzania en het zuiden van Kenia, opgesplitst door koloniale grenzen. Ze bewegen, samen met hun koeien, traditioneel gezien met het regenseizoen mee. In de afgelopen 150 jaar, door koloniaal bewind en onafhankelijk bestuur, zijn ze het grootste deel van hun land al kwijtgeraakt. De plekken waar ze nu verblijven, zijn versnipperd en klein. Rondtrekken zoals vroeger kan niet meer.

Toen gesprekken met autoriteiten over het nieuwe Ritz-Carlton niets opleverden, restte volgens Maasai-leider Meitamei Olol Dapash maar één middel: "Ik besloot de grondwet erbij te halen." Ik sprak hem begin december in een hoteltuin in Narok, in het zuiden van Kenia. Hij vertelt waarom hij een rechtszaak aanspande tegen Marriott International – eigenaar van het Ritz-Carlton – lokale projectontwikkelaar Lazizi Mara, Narok County Government en andere betrokken overheden, met als kernpunt dat het resort de cruciale migratieroute belemmert. "De rechtszaak is niet alleen een juridische stap, maar ook een poging om erkenning af te dwingen voor de Maasai als volwaardige gesprekspartner in natuurbescherming."

Wanneer ik Meitamei spreek, zijn de eerste zittingsdagen van de rechtszaak net geweest. Daarin probeerde Marriott International hem het zwijgen op te leggen met een *gag order*; een verbod om in het openbaar te spreken over de rechtszaak zelf. Een inhoudelijke zitting moet nog volgen, maar wat er ook gebeurt, voor Meitamei is het succes al bereikt. Filmpjes en explainers over de zaak trokken miljoenen views en tienduizenden likes op Instagram en TikTok. Mensen van over de hele wereld spreken hun steun uit. "Het gaf me een groot geloof dat we ons kunnen verenigen als mensen in onze *global village*, en dat we echt wat kunnen veranderen als we dat willen. Wat hier gebeurt, raakt blijkbaar ook mensen in Mexico, Noorwegen en Nederland. Dat geeft me een enorm warm gevoel."

Milieu én mensenrechten

Meitamei Olol Dapash werd geboren in Narok, aan de rand van de Maasai Mara. Hij studeerde in de Verenigde Staten en promoveerde aan het Prescott College in duurzaamheidsonderwijs. Zijn wortels liggen in de nomadische herdersgemeenschap waar land gedeeld werd en kennis over het landschap mondeling werd doorgegeven. Hij schreef onder andere het boek *Decolonizing Maasai History* met Mary Poole, met wie hij ook de Maasai Environmental Resource Coalition (MERC) startte. Die ngo heeft als doel om zowel de natuur in het gebied als de Maasai-landrechten en -cultuur te beschermen.

Meitamei ziet zichzelf niet als activist in de klassieke zin van het woord. "Ik ben pleitbezorger. Van het milieu, maar ook van mensenrechten. Die twee dingen heb ik nooit van elkaar kunnen scheiden. Voor ons Maasai zijn ze één en hetzelfde."

> "De rechtszaak is ook een poging om erkenning af te dwingen voor de Maasai"

Maar zowel het milieu als de rechten van de Maasai staan onder druk. De Maasai leefden eeuwenlang in en met het landschap in deze regio. Hun manier van landgebruik – seizoensgebonden, mobiel en afgestemd op regenval – liet ruimte voor wilde dieren en voorkwam overbegrazing. Dat systeem kwam onder druk te staan door koloniale en later postkoloniale wetgeving die privébezit introduceerde, een begrip dat de Maasai tot die tijd niet kenden.

Meitamei wijst vooral op de periode nadat Kenia onafhankelijk werd van Groot-Brittannië in de jaren 60, toen gemeenschapsland werd opgedeeld in individuele percelen. Wat 'ontwikkeling' genoemd werd, leidde volgens hem tot grootschalige landroof. "We strijden voor ons land, voor wat ervan over is. Driekwart van het land waar we vroeger leefden, zijn we al kwijt." Mensen met macht en geld wisten grote stukken land te bemachtigen, terwijl veel Maasai hun toegang tot weidegrond verloren. "Maar", vat Meitamei simpel samen: "Je kunt geen vee houden zonder land." De Maasai delen dit land met hun vee én met wilde dieren, waardoor ze het tegelijkertijd beschermen.

Meitamei Olol Dapash

Miskenning

Die visie staat vaak haaks op de dominante modellen van natuurbescherming, waarin gebieden worden afgebakend, omheind en ontdaan van menselijke aanwezigheid, ook wel *fortress conservation* genoemd. In die benadering worden lokale gemeenschappen niet gezien als bondgenoten, maar als risico's. Volgens Meitamei is dat een fundamentele miskenning van de rol van de Maasai in het behoud van biodiversiteit.

Hij noemt de tientallen *conservancies* in de regio rond de Maasai Mara als voorbeeld van hoe het op een goede manier kan: beschermde gebieden die zijn gevormd uit Maasai-gemeenschapsland, vaak in samenwerking met partijen uit de toerismesector. Daar worden dieren actief beschermd en kunnen toeristen ze komen bekijken. Maar tegelijkertijd kan het vee van de Maasai er grazen én vloeit een aanzienlijk deel van de opbrengsten terug naar de gemeenschap.

In de Maasai Mara zelf daarentegen zijn de Maasai niet welkom met hun vee. Volgens Meitamei is de verdeling van kosten en baten in natuurparken als de Mara dan ook scheef: alle opbrengsten vloeien naar grotendeels buitenlandse bedrijven en investeerders in plaats van naar de mensen die er wonen.

Die ongelijkheid voedt frustratie bij de Maasai, maar leidt zelden tot openlijk protest. Mensen mobiliseren om in actie te komen en te protesteren is extreem moeilijk in de Maasai-gemeenschap, legt Meitamei uit. Als je bent opgegroeid met het idee dat eigendom van land niet bestaat, zijn juridische procedures, ecologische impactstudies en vergunningstrajecten veel te abstract en ontoegankelijk.

Geschiedenis van verlies

De rechtszaak tegen Marriott International krijgt ineens internationale aandacht, maar voor de Maasai is het geen geïsoleerd conflict. Het past in een lange geschiedenis van verlies van land, zeggenschap en erkenning, vaak onder het mom van natuurbescherming. Aan de Tanzaniaanse kant is de situatie meer gespannen dan in Kenia, omdat de Tanzaniaanse overheid vaker gewelddadig en intimiderend reageert op protesten.

Alais Morindat kan daar meer over vertellen. Hij is Maasai-*elder* en community engagement director bij African People & Wildlife, een Tanzaniaanse organisatie die samenwerkt met gemeenschappen om natuurbehoud te bevorderen. Zo geven ze leeuwen zenders, waardoor ze mensen die in de buurt van een natuurpark wonen een seintje kunnen geven als de leeuwen daar in de buurt komen, zodat vee in veiligheid gebracht kan worden. Alais werkt als tussenpersoon samen met zowel de natuurbeschermers als de Maasai.

Net als in Kenia, worden Maasai in Tanzania steeds vaker geconfronteerd met gedwongen verplaatsingen, vaak onder het mom van natuurbescherming of als er grootschalige investeringen gedaan worden in het gebied. Zo meldt Human Rights Watch dat er sinds 2022 ruim 70 duizend Maasai van hun land gezet werden in Loliondo, rond de Ngorongoro-krater, net buiten de Serengeti. Volgens de overheid en sommige natuurorganisaties moet de natuur beschermd worden tegen de vele Maasai. Vervolgens wordt het land geleased aan bedrijven in de toerisme- en jachtsector. Dat het gebied in 1951 door het Britse koloniale bestuur werd toegewezen aan de Maasai, werd genegeerd.

Volgens de Maasai zelf is de druk op de natuur beperkt en ontstaat het probleem vooral doordat ze niet meer kunnen rondtrekken nu hun gebied steeds kleiner wordt. Bezwaar maken tegen de toerisme- en jachtcontracten is onmogelijk, en kritiek op overheidsbeleid kan ernstige gevolgen hebben. In Tanzania worden activisten dikwijls ontvoerd, gemarteld of vermoord.

Spirituele plicht

Het verzet komt niet voort uit vijandigheid tegenover natuurbehoud, benadrukt Alais, maar juist uit een diepgeworteld gevoel van verantwoordelijkheid voor die natuur. In de Maasai-kosmologie zijn alle natuurlijke hulpbronnen een geschenk van hun voornaamste god, Enkai: het land, het water, de vlaktes en de bergen. "Dit zijn niet alleen geschenken aan ons Maasai, maar aan alle mensen", vertelt hij. "Het land is van ons, van de miljoenen die nu leven, maar het is ook van de miljarden die nog geboren moeten worden." Milieubescherming is dus geen

beleidskeuze, maar een spirituele plicht. Voor Alais symboliseren omheinde natuurgebieden een diep wantrouwen tegenover lokale gemeenschappen. “Ze vertrouwen ons niet om ons eigen land te beheren”, zegt hij. “Die hekken staan er om ons te controleren, terwijl men met ons zou moeten samenwerken. Als de Maasai hier niet zijn, zal de natuur ook verdwijnen. Bescherm je de Maasai, dan heb je de dieren beschermd. Vernietig je de Maasai, dan heb je een kans gemist.”

Bondgenoten

Net als Meitamei is Alais niet tegen toerisme op zich. Hij ziet bezoekers juist als potentiële bondgenoten, mits zij zich bewust zijn van de machtsverhoudingen achter het landschap dat zij bezoeken. “Iemand verkoopt de natuurlijke hulpbronnen die God aan ons allemaal gegeven heeft, en verdient er veel geld aan”, zegt hij. “Ik zie het voordeel niet voor de lokale mensen die al heel, heel lang de hoeders zijn.”

Zijn boodschap aan de lezers is geen oproep om weg te blijven, maar om kritischer te kijken. “Kom met meer, maar kom met een menselijk hart. Kijk niet alleen naar de dieren, maar ook naar de mensen die hier leven. En kijk naar wie wat krijgt.”

Landrechten vastleggen

De levenswijze en het landbeheer van de Maasai staan onder grote druk, maar toch gloort er hoop. De Tanzaniaanse ngo Ujamaa Community Resource Team (UCRT) helpt de herders en jager-verzamelaars in het noorden van het land om zich een weg te banen door het bureaucratische doolhof van landbeheer. Het levert resultaat op, al 160 dorpen hebben de rechten van hun land nu wettelijk vastgelegd. En dat is belangrijk, vertelt Edward Loure van UCRT. “Als er conflicten over land zijn, hangt alles af van de certificaten en documenten die je kunt tonen. Bedrijven die land willen overnemen voor bijvoorbeeld land- of mijnbouw denken wel twee keer na als je alles al via de overheid geregeld hebt.” Zo worden gemeenschappen legaal erkende spelers. Bureaucratie is niet langer een vorm van onderdrukking, maar een manier om controle over de eigen omgeving terug te pakken.

De vastgelegde landrechten beschermen gemeenschappen ook tegen de grote spelers uit de internationale CO2-rechtenmarkt, oftewel *carbon credits*. Zulke deals worden vaak gesloten tussen de overheid en grote, kapitaalkrachtige bedrijven in de sector; de lokale gemeenschappen worden buiten het besluit gehouden. Ook hier bewapent UCRT de gemeenschappen met landrechten, waardoor hun land niet zomaar kan worden ingepikt.

Algemeen belang

Daags nadat we elkaar spraken, vroeg Meitamei de rechter om de zaak tegen Marriott International in te trekken. Hij meldde dat “in een gesprek tussen de betrokken partijen de door hem namens de Maasai-gemeenschap en milieuactivisten aangekaarte bezwaren waren weggenomen”. De rechter ging daar niet in mee, omdat het volgens haar een zaak is van significant algemeen belang. Twee publieke instellingen, de Law Society of Kenya en de East Africa Wildlife Society, hebben zich als belanghebbenden in de zaak gevoegd om hem door te zetten.

Meitamei zelf heeft sindsdien geen enkele publieke uiting meer gedaan en op de social media van zijn organisatie MERC staat al weken te lezen dat een reactie snel zal volgen. Begin februari kwamen de betrokkenen weer samen in de rechtszaal, maar de zaak zal pas later dit jaar inhoudelijk behandeld worden. Ondertussen worden op social media nog steeds filmpjes over de zaak gedeeld en wordt de situatie door allerlei mensen uitgelegd. Sommigen menen dat Meitamei zelf aangeklaagd wordt, maar daarvoor is vooralsnog geen bewijs.

“Mensen staan niet buiten de natuur. Wij zijn de natuur”, besluit Edward Loure van UCRT. Alle Maasai die strijden voor hun land, inclusief alle geschenken die daarop leven, hopen vooral op één ding: dat natuurbescherming een andere definitie gaat krijgen. “Een gebied als de Serengeti moet samen met de oorspronkelijke bewoners beheerd worden. Alle mensen uit het gebied zetten werkt averechts. Natuurbescherming zonder hen zal nooit duurzaam zijn.”

> “Kom met meer, maar kom met een menselijk hart”

Column

Musea van de toekomst

Midden in de Egyptische Sahara veranderen de uitgestrekte zandduinen nabij de oase Fayoum plotseling in vreemde rotsformaties. Het roodgele zand glimt en flonkert in het felle zonlicht. Aanvankelijk denkt de nietsvermoedende reiziger op bergen af te stevenen, maar wie beter kijkt ziet versteende mangrovebomen en koraalriffen. Het glinsteren blijkt afkomstig van miljoenen schelpen, haaientanden en vissengraten. In dit onwerkelijke maanlandschap liggen de reusachtige fossielen van 380 prehistorische walvissen, 37 tot 40 miljoen jaar oud: de grootste vindplaats ter wereld.

Het gebied is alleen per jeep of dromedaris te bereiken en nauwelijks bekend. Toch bevindt zich hier een uniek klimaatmuseum. Gemaakt van rode aarde en gevormd als een fossiel, gaat het vrijwel onzichtbaar op in het landschap. Het vertelt het verhaal van de wereld zoals die ooit was: een groene Afrikaanse kustlijn met mangrovebossen en grote landdieren, zoals het zogeheten Fayoumdier, dat doet denken aan een kruising tussen een neushoorn en een nijlpaard. Tegelijk waarschuwt het museum voor de toekomst. Land dat ooit zee was, dreigt opnieuw onder water te verdwijnen. Op een kaart zie ik Nederland al blauw gekleurd.

> Voor het eerst in lange tijd voel ik hoop

Ik kende Wadi el-Hitan, de Walvissenvallei, niet en belandde er in 2023 min of meer per toeval. In mijn eentje liep ik over de kilometerslange versteende oceaanbodem. Als alles verdwijnt, staat dit museum er nog als bewijs dat we het wisten, dacht ik. Een treurige, maar ook rustgevende gedachte.

Afgelopen december bezocht ik opnieuw een museum in Egypte: het gloednieuwe Grand Egyptian Museum, het grootste archeologische museum ter wereld gewijd aan één beschaving. Woorden schieten tekort om de architectuur en de collectie te beschrijven. Meer dan 50.000 objecten tonen het verhaal van de oude Egyptenaren, van jagers-verzamelaars tot farao’s; nog eens 50.000 liggen in depot.

Geen beschaving had zo’n langdurige invloed op de wereldgeschiedenis. De drie grote Egyptische rijken besloegen samen ruim 3000 jaar. Anders dan andere rijken kenden de Egyptenaren geen expansiedrift. Ze investeerden alles in hun eigen stroomgebied, wat resulteerde in een ongekende rijkdom aan monumenten. Nog steeds worden er vrijwel dagelijks nieuwe ontdekkingen gedaan.

Niet alleen de hoeveelheid overweldigt, maar ook de kwaliteit. Kunstig ingelegde stoeltjes en tafeltjes van 3500 jaar oud zien eruit alsof ze gisteren zijn gemaakt – ware het niet dat hedendaags handwerk daar vaak bij achterblijft. Twee dagen dwaal ik door het museum, zonder de collectie echt recht te kunnen doen. Hoewel het volledig over het verleden gaat, voelt het als een museum van de toekomst: een laatste getuigenis van wat de mens ooit kon. Opnieuw een treurige, maar ook rustgevende gedachte.

Maar oog in oog met het elf meter hoge standbeeld van Ramses II, voel ik iets anders. Elke lijn van zijn gelaat en gespierde torso lijkt gisteren uitgehouwen. Het 3200 jaar oude beeld, jarenlang zwartgeblakerd door smog in het centrum van Caïro, is na restauratie weer in perfecte staat. Het overleefde overstromingen, aardbevingen, verwoestijning, invasies, pandemieën, urbanisatie en zelfs het chaotische verkeer van Caïro.

Voor het eerst in lange tijd voel ik hoop. Als zo’n beeld zoveel kan overleven, dan kan de mensheid dat wellicht ook. Zou het kunnen dat we toch nog niet helemaal verloren zijn of verloren zullen gaan?

Mounir Samuel is politicoloog en auteur. In zijn nieuwste boek *Nederland voor de Nederlanders: mijn antwoord op (extreem)rechts* waarschuwt hij voor de gevolgen van de klimaatramp voor Nederland en doet hij een oproep voor een klimaatbestendig toekomstplan.

Smeltwater, sneeuwscooters en storm op Antarctica

Kinderboekenschrijver Marit Törnqvist reisde naar klimaatonderzoekers in Antarctica. Ze verwerkt haar ervaringen in een kinderboek en een tentoonstelling. “Als ik hier rondloop, voel ik echt die duizenden meters ijs onder mijn voeten.”

TEKST: CAROLIEN CETON BEELD: KADIR VAN LOHUIZEN

Het beeld van de klimaatcrisis als aandenderende komeet is niet nieuw. We zien met z’n allen de ramp naderen, maar niemand die wat doet. Hoe krijg je mensen zover dat ze in actie komen? In zowel de ngo- als de reclamewereld hoor je vaak: vertel mensen niet wat ze moeten inleveren, maar verleid ze met een positieve boodschap. “Natuurlijk kan dat helpen”, reageert illustrator en kinderboekenschrijver Marit Törnqvist vanuit het Noorse onderzoeksstation Troll op Oost-Antarctica. “Maar om het hele achterliggende drama te verzwijgen, daar geloof ik niet in.” Hoe breng je de boodschap dan wél over? Naar dat antwoord is Marit, tijdens een vijfweekse poolexpeditie, op zoek.

Samen met journalist Bram Vermeulen en fotograaf/filmmaker Kadir van Lohuizen vormt ze een driekoppige ‘impactgroep’ die op uitnodiging van het Swedish Polar Research Institute het verhaal van de wetenschappers op Oost-Antarctica wil optekenen. Het Noorse onderzoeksstation bereidt zich ondertussen voor op een orkaan. In het koudste en droogste continent op aarde zijn de weersomstandigheden extreem onvoorspelbaar. Tijdens een eerder bezoek aan het Duitse station Neumayer III zaten vanwege hevige storm de deuren ook al drie dagen lang op slot, niemand mocht naar buiten.

Op de verschillende onderzoeksstations gaan Marit, Bram en Kadir in gesprek – en soms ook op pad – met wetenschappers die het smeltproces van de Riiser Larsen-ijsplaat onderzoeken, een ijsplaat anderhalf keer zo groot als Nederland. Terwijl de wetenschappers hun complexe metingen doen in de barre kou, proberen Marit en Co. hun verhaal zo te vertellen dat het een breder publiek bereikt.

Is er onderhand niet voldoende wetenschappelijk bewijs dat ons vertelt hoe ernstig de klimaatcrisis is?

“Van Oost-Antarctica weten we, in tegenstelling tot West-Antarctica, nog niet zoveel af. De wetenschappers hopen dat ze met de data die ze hier verzamelen voorspellingen kunnen doen over het smeltproces van de ijsplaat op de lange termijn. Hoeveel sneeuw valt er? Door de opwarming van de oceaan is er meer sneeuwval, compenseert die het smelten? Wat gaat er met al dat ijs gebeuren in de komende 200 jaar?”

Volgens professor Ola Fredin is de Riiser Larsen-ijsplaat een ‘laboratorium’ voor heel Antarctica: het smeltproces zoals het hier plaatsvindt, zou zo maar eens voor het hele continent kunnen gelden. Als al het ijs op Antarctica zou smelten – een scenario dat overigens geen enkele wetenschapper voor mogelijk houdt – zou de zeewaterspiegel met ongeveer 60 meter stijgen. “Maar je hebt natuurlijk gelijk”, vervolgt Marit. “Ik heb weleens het gevoel dat wetenschappers worden ingehaald door het proces dat ze onderzoeken. Al die metingen, daarvan komen mensen niet ineens massaal in beweging. Maar ik heb ook veel respect voor de onderzoekers. Voor de manier waarop ze samen, meting voor meting, onder barre omstandigheden in kaart brengen wat hier precies gebeurt. En wat de gevolgen daarvan kunnen zijn.”

De grote vraag van de expeditie is hoe je dat verhaal moet vertellen zodat het ook echt overkomt. Kadir hoopt een fototentoonstelling samen te stellen, Brams verhaal zal terug te vinden zijn in de geschreven media en samen maken ze twee Frontlinieafleveringen voor de VPRO. Marit werkt ondertussen aan een reizende kunsttentoonstelling. “Ik heb aquarellen van smeltwater geschilderd. Die wil ik opsturen naar illustratoren overal ter wereld, met het verzoek of ze over mijn aquarel heen een geschilderd antwoord willen geven op mijn vraag wat er gebeurt als ‘het water komt’. Wat gaan mensen en dieren dan doen, hoe zien zij dat voor zich? Ik hoop dat we zo nieuwe gesprekken op gang kunnen brengen. De collega’s die ik heb benaderd – uit Iran, Australië, Brazilië, noem maar op – willen tot nu toe allemaal meedoen.”
Daarnaast wil Marit een prentenboek maken, waarin ‘de’ stem van het kind doorklinkt. “Hoe leggen wetenschappers het grote verhaal uit, hoe praten ze met kinderen? Iedereen worstelt daar blijkbaar mee, en het is ook heel dubbel. Je wil eerlijk vertellen wat er aan de hand is maar tegelijkertijd geen enorme last op hun kleine schouders leggen.”

Hoe praat jij erover met kinderen?

“Ik heb van tevoren een klas van zesdegroepers bezocht, kinderen van 9 of 10 jaar oud. Eerst wisten ze nog niet veel van Antarctica, maar al snel kwam de hele maatschappelijke discussie in miniformaat voorbij. Zonder de ruis die volwassenen met zich meebrengen, geen ‘ja maar de economie dan’, bijvoorbeeld. Ik houd nu een dagboek bij waarvan ik foto’s naar hun leerkracht stuur, die leest ze voor in de klas. Vervolgens kunnen de kinderen me alles vragen wat ze maar willen, en als ik het antwoord niet weet, vraag ik het een van de wetenschappers.

> “Met zesdegroepers komt de hele maatschappelijke discussie in miniformaat voorbij”

Onderzoeksstation Neumayer III

BEELD: ALFRED-WEGENER-INSTITUT / MICHAEL TRAUTMANN

Het is fantastisch dat ze mij hier rechtstreeks kunnen bereiken, ik voel me vrij als ik hun schrijf. Iemand hier vroeg of ze een stukje van mijn dagboek mocht lezen. Nou, nee. Volwassenen moeten ervan af blijven."

Krijgen hun vragen ook een plek in het kinderboek dat je wilt maken?

"Dat weet ik nog niet. In mijn boek wil ik wel een kind hier naartoe halen en zien wat er dan gebeurt. Ze zal willen spelen, reageren op de overweldigende sneeuwvlaktes, de kou, de zon die nooit ondergaat. Maar ze gaat natuurlijk ook vragen stellen en met haar kinderblik de boel flink wakker schudden, denk ik. Het verhaal van de zeespiegelstijging zal centraal staan, maar ik wil wel met metaforen gaan werken. Niet om de angst van het kind voor de ramp die mogelijk nadert uit de weg te gaan, maar je moet die angst wel in goede banen leiden, anders werkt het verlammend. Dat kan als je fictie maakt. En ik wil natuurlijk óók laten zien hoe prachtig deze plek is."

Je was ook bij een toeristenresort op bezoek...

"Ja, White Desert, een resort waar multimiljonairs het natuurschoon komen bekijken voor het te laat is. Ze kunnen er champagne drinken en worden voor een bizar bedrag een week lang in de watten gelegd. In één ding kan ik ze moeilijk ongelijk geven: het is hier van zo'n adembenemende schoonheid dat het moeilijk te bevatten is. IJs, ijs, ijs, ijs... Als ik rondloop, voel ik echt dat enorme volume van duizenden meters ijs onder mijn voeten. En je ziet vaak geen contrast. Als we op sneeuwscooters – ik heb van tevoren een sneeuwscooterrijbewijs gehaald, maar ik zit meestal achterop – met de wetenschappers mee de ijsplaat opgaan, zie je niet of je een heuvel op scheurt of juist een gat induikt."

En het grote verhaal vertellen, heb je al een idee hoe dat zou moeten?

"Ik heb de gouden sleutel nog niet gevonden, maar ik zie wel een opening. Veel wetenschappers durven niet verder te gaan dan dat wat ze een-op-een kunnen bewijzen. Maar waarom vertellen ze niet óók dat ze als de dood zijn voor de klimaatverandering die ze op ons zien afkomen, ook al weten ze niet exact hoe dat eruit zal zien? Niemand heeft het overzicht, en dus lijkt niemand het grote verhaal te kunnen vertellen. Terwijl ze het verhaal over wat hen drijft, waarom ze hier zijn en waarom ze dit werk doen, prima zouden kunnen scheiden van datareeksen en verifieerbare wetenschappelijke voorspellingen. Daar zit een grote barrière."

Ook de deuren van onderzoeksstation Troll gaan op slot. Als de orkaan na een paar dagen afneemt, kan een vliegtuig Marit en de anderen komen oppikken. Tenminste, als het ijs niet te zacht is om te landen. "Zo zie je maar, ook dat wordt een probleem", verzucht Marit. "Wat we hier doen is natuurlijk een druppel op de gloeiende plaat. Of je nu een kinderboek of een tentoonstelling maakt, of wetenschappelijk onderzoek doet. Maar toch: ook al levert dat meetwerk maar één kiezelsteen op, die onderzoekers brengen samen wel een heel continent in kaart. En dan heb je ineens een hele berg. Zo kunnen we het toch ook aanpakken in de strijd tegen klimaatverandering? En ja, de tijd zit politiek gezien enorm tegen. Wat we nu moeten doen is het gesprek wakker houden, van en met zoveel mogelijk mensen."

BOY JERRY EVEN SEMBIRING

Boy Jerry Even Sembiring is sinds kort directeur van Friends of the Earth-Indonesië (WALHI), dat al jaren voor een duurzamer economisch model strijdt.

TEKST: BART CREZEE BEELD: MORISKA PASALLY (WALHI)

"De vernietiging van het regenwoud maakt mensen in Indonesië steeds kwetsbaarder. De enorme overstromingen op Sumatra afgelopen december werden verergerd doordat de regering heel veel kapvergunningen heeft afgegeven in dat gebied en illegale kap niet tegenhield. Het zijn door mensen veroorzaakte overstromingen, allemaal vanwege de economische winst.
Via onze kantoren op Sumatra hebben wij geprobeerd ondersteuning te bieden. Ik kom zelf ook van Sumatra, uit de provincie Riau. Als sociaal advocaat richtte ik me daar op de bescherming van kleine eilanden en veenbossen. Met WALHI hebben we onder andere meerdere vergunningen voor palmolieplantages aangevochten, met succes. De Indonesische regering is zelf de belangrijkste bedreiging voor het regenwoud. De autocratische overheid wil een hoog percentage economische groei realiseren door hout- en palmolieplantages uit te breiden, met name in Papua. Onze bossen worden door dit regime zwaar op de proef gesteld."

Landrechten

"Ons alternatief is de *Ekonomi Nusantara*, het idee dat lokale en inheemse gemeenschappen op basis van traditionele kennis een welvarende manier van leven kunnen ontwikkelen die past binnen het landschap. Sociale aspecten en het milieu zijn daarbij even belangrijk als de economie. We werken nauw samen met zo'n 200 gemeenschappen, we helpen hen hun rechten te kennen. Als hun land overlapt met een concessie voor een palmolieplantage, vragen we de overheid die vergunning te herzien."

Veiligheid voor activisten

"Voor de komende jaren hebben we drie prioriteiten. We willen de democratisering van natuurlijke hulpbronnen promoten. We zullen de regering dwingen af te zien van economische groei ten koste van het milieu. Daarnaast blijven we de rechten van lokale gemeenschappen beschermen en bevorderen. Tot slot moeten wij de veerkracht van activisten zien te vergroten. Het regime heeft internationale steun aan ngo's beperkt en zet steeds vaker het leger in tegen maatschappelijke organisaties. Wij zorgen voor de veiligheid van onze collega's en andere activisten die zich inzetten voor het milieu en de democratie."

Het goede leven

Is het überhaupt mogelijk om in onze roerige tijden een goed leven te leiden? Tijdloze wijsheden kunnen helpen.

Een voordeel van mijn eigen afkomst is dat die zo breed en rijk is. De Indiase cultuur bestrijkt religie, filosofie, kunst en dans. Vanaf jonge leeftijd is onder andere Jiddu Krishnamurti bepalend geweest voor mijn eigen vrije denken. Hij bezat de gave om grote thema's, zoals bewustzijn, tastbaar te maken. Pure reflectie van de bovenste plank! In die geest bied ik je dit keer inspiratiebronnen aan waarmee je naar binnen kunt kijken, voor een betere wereld buiten jezelf.

Stripgesprek met Socrates

In *Wat is goed leven? Socrates en het belangrijkste* vertelt stripmaker Barbara Stok een fictief verhaal. Barbara vraagt zich bij gebeurtenissen in de wereld vaak af: wat zou Socrates denken? Die kerngedachte vormt de insteek van haar gevarieerde stripboek. Gevarieerd omdat het verhaal geaccentueerd wordt door Barbara's eigen gedachten: ze gaat in tekstballonnen in gesprek met Socrates en dat alles in haar aansprekende tekenstijl.

Het verhaal begint met Chairefon, die na een reis van vier dagen aankomt bij Socrates. Hij vertelt hem dat het orakel

uit Delphi Socrates als wijste van het land heeft aangewezen. De heren beginnen aan een zoektocht om te ontdekken wie het wijst is. Socrates' leer, in de woorden van Barbara, raakte me enorm: "De beste manier om geluk te vinden is een goed innerlijk kweken en goed handelen in het dagelijks leven. Een goed innerlijk bestaat uit morele kwaliteiten: rechtvaardigheid, wijsheid, gematigdheid, moed en trouw. Zonder een goed innerlijk kan niemand echt gelukkig zijn, hoe rijk of je gezond je ook bent." Later, als Socrates ter dood veroordeeld is en in een cel op zijn executie wacht, probeert Chairefon hem ervan te overtuigen om te ontsnappen. Maar Socrates weigert: een ontsnapping zou betekenen dat hij zich niet aan de wet houdt. "Beter onrecht lijden dan onrecht begaan", verwoordt Socrates de essentie van zijn leer vanuit zijn cel. Geen happy end, maar wel een zuivere gedachte die de tand des tijds heeft doorstaan.

Van ik naar wij samen

David Brooks, een in Canada geboren auteur die zich in de V.S. gevestigd heeft, beschrijft in *De tweede berg* (2020) innerlijke

bergtochten. Er zijn twee bergen die we kunnen beklimmen, zegt David. De eerste beklim je vanuit een ego-ideaal voor "succes, aanzien en plezier". Maar wanneer mensen loskomen van ego-idealen en niet meer per se willen consumeren, ontstaat er behoefte aan een betekenisvol leven. Mensen op de tweede berg gaan een verbintenis aan met een roeping, een geloof of levensfilosofie, een partner of gezin, een gemeenschap – of een combinatie daarvan. David beschrijft zes lagen van verlangen, met als zesde laag transcendentie: "het gevoel dat we krijgen als we in overeenstemming met een ideaal leven". Het boek eindigt met een manifest – noem het een aanklacht – tegen hyperindividualisme, waarbij we geen gemeenschap vormen. David pleit voor de waarde van relationisme, een levenswijze waarin relaties het belangrijkste zijn en we verantwoordelijkheid nemen voor onze samenleving.

Zen voor Moeder Aarde

De Vietnamese boeddhistische monnik, dichter en vredesactivist Thich Nhat Hanh overleed in alweer (!) 2022. In hetzelfde jaar kwam *Met zen de planeet redden* uit. Hoe heb ik dit boek, waarin Boeddhisme samenkomt met de klimaatproblematiek, over het hoofd kunnen zien? Het hoort op het nachtkastje te liggen van iedereen die zich bekommert om de wereld van morgen. Thich Nhat Hanh schetst hoe we leven in een wereld die we nauwelijks zien. We zijn nauwelijks wakker, terwijl we zoveel verschillende dingen te beleven hebben. Wakker worden doen we in de eerste plaats voor de schoonheid van de wereld, om te beseffen dat we zelf ook gemaakt zijn van "de aarde, de zon en de sterren". In de tweede plaats ontwaken we voor het lijden op de wereld. Om te zoeken naar manieren om de aarde en de levende wezens die in gevaar zijn, te helpen. Maar veranderingen komen van binnenuit, ze beginnen bij jezelf en je eigen geest. "Collectief ontwaken ontstaat uit individueel ontwaken." De belangrijkste notie is misschien wel dat we, willen we het milieu beschermen, eerst goed voor onszelf moeten zorgen.

Zuster Chan Khong, Thich Nhat Hanh's oudste kloosterleerlinge en levenslange medewerker, sluit het boek af met het nawoord *Jij bent de toekomst*. Ze geeft ons mee om bij verdriet, onrecht, hulpeloosheid en wanhoop als eerste terug te keren naar heel bewust in- en uitademen. In haar pleidooi moeten we de rust, vrede en liefde in onszelf aanraken voordat we weer handelen en spreken. Zuster Chan Kong doet een beroep op ons om ons innerlijke evenwicht te bewaren, omdat Moeder Aarde en onze geestelijke en aardse voorouders op ons rekenen. Neem iedere stap die je zet vol liefde en vertrouwen.

Boekenliefhebber **Rakesh Kalloe** verdiept zich in de wereld van de literatuur. Ga mee op reis en zie hoe de natuurlijke wereld en boeken samenkomen.

Cultuurtips

Podcast en theatertournee
OAK
Nynke Lavermans album *OAK* komt uit via een 'slow release': elke maand een nieuw nummer met bijbehorende podcast op haar eigen website en Spotify. Een langzaam groeiend muzikaal landschap over onze relatie met de aarde. Met podcastgasten als schrijver David Van Reybrouck, antropoloog Jitske Kramer en filosoof Charles Foster. De theatertournee gaat op 7 maart in première, zie nynkelaverman.nl

Expo
BUILDING BLACK CIVILAZATIONS
Nog nét te zien (t/m 8 maart) in Wereldmuseum Amsterdam: een sculptuur van meer dan één miljoen zwarte LEGO®-stenen. Dit futuristische landschap is het eerste kunstwerk van de gerenommeerde Ghanees-Canadese Afrofuturist Ekow Nimako dat in Nederland te zien is. Het verbeeldt een toekomstig Afrika: verbonden, bloeiend en vrij van koloniale onderbrekingen. Bijzonder: bezoekers mogen zelf ook bouwen aan een collectief kunstwerk.

Theater
CAPTAIN FANTASTIC
Na jaren zelfvoorzienend in het bos te hebben geleefd, moet een familie noodgedwongen in een busje op roadtrip naar de bewoonde wereld. Maar vader, die door zijn kinderen Captain Fantastic wordt genoemd, houdt zijn kinderen het liefst weg van alle prikkels en negatieve invloeden van de samenleving. Tournee t/m 3 mei.

Luistervoorstelling
NACHTACTIVISME
Schrijver en theatermaker Marjolijn van Heemstra verzet zich tegen lichtvervuiling en maakt duidelijk wat kunstlicht met mens en dier doet. Met haar luistervoorstelling Schemeren kun je de magie van de duisternis weer even ervaren in Artis. Een klein uur niets produceren of consumeren, maar zien hoe het licht verdwijnt en de dag overgaat in de nacht. Elke donderdag tot eind maart, tijdens de schemering, met een toegangskaartje van Artis-Groote Museum.

Boek
DE TRIAS ECONOMICA
Ons politieke systeem is democratisch, maar onze economie is dat beslist niet: het geld regeert. Met De trias economica, een set spelregels die de macht van rijkdom doorbreekt, wil Babette Porcelijn een democratische economie ontwerpen. Verschijnt op 23 maart bij uitgeverij Volt.

VR-ervaring
OUR FUTURE ON EARTH
Het overview effect, waardoor astronauten ervaren hoe kwetsbaar en bijzonder de aarde is, staat hier centraal. Naast deze onderdompelende ruimtereis naar 2050, maakt het programma de klimaat- en biodiversiteitcrisis voelbaar en verkent het hoe een leefbare toekomst eruit kan zien. Op 20 maart bij De Groene Afslag in Bussum. Vanaf half april volgt er een theatertour.

Lezing
CRITICI ONDER VUUR
Machtige bedrijven gebruiken rechtszaken om kritische journalisten, wetenschappers en klimaatactivisten te intimideren. In een gratis Studium Generale-lezing vertellen milieuwetenschapper Roel Vermeulen en Greenpeace-advocaat Emiel Jurjens hoe zij door machtige multinationals onder druk werden gezet. De lezing is de laatste in een serie over de klimaatcrisis, van 3 februari t/m 17 maart. Studium Generale is een programma van de Universiteit Utrecht, terugkijken kan via de website of YouTube.

Honingzwammen, kastanjeboleten en landmijnen

Grote delen van de uitgestrekte Oekraïense bossen zijn bezaaid met landmijnen en onontplofte munitie. Ontmijning gaat langzaam en natuurgebieden hebben geen prioriteit. Tradities rond landgebruik zoals het plukken van paddenstoelen dragen nieuwe risico's met zich mee – en dreigen te verdwijnen.

TEKST EN BEELD: TOON LAMBRECHTS

Vitalik Liashok excuseert zich voor het gebrek aan elektriciteit als hij ons 's morgens oppikt om het bos in te trekken. Een Russisch bombardement heeft enkele dagen geleden de energiecentrale van Soemy getroffen, en sindsdien is het behelpen. Het plan is om de bossen in te trekken op zoek naar paddenstoelen met Vitalik, een vriend van vrienden, als gids.

Sjostka, een stadje ten noorden van Kyiv, is gegoten in de mal van het Sovjettijdperk. Een verzameling woonblokken die hun beste tijd achter de rug hebben, zonder een duidelijk centrum. Ooit stond Sjostka bekend om de productie van filmrollen voor de bioscoop, maar dat is al lang verleden tijd. De oorlog is niet ver weg: de grens met Rusland ligt zo'n 40 kilometer verderop, oncomfortabel dichtbij.

Al gauw laten we Sjostka achter ons en wijken de woonblokken voor lage huizen, typisch voor het Oekraïense platteland. Iets voor het dorp Pyrohivka, vlakbij de rivier de Desna, verlaten we de hoofdweg en maken de berken plaats voor een dennenbos. "Geen toplocatie," vertelt Vitalik, "maar we vinden wel iets."

Poolse paddenstoelen

Wat we zoeken zijn *polski's*, kastanjeboleten, een wat onopvallende bruine paddenstoel. Waarom ze Poolse paddenstoelen heten, weet Vitalik niet meteen, wel dat ze van plekken met weinig gras en veel mos houden. De bodem van het bos staat vol met paddenstoelen in allerlei kleuren, vormen en maten. Maar geen polski's. De eerste zwam die we vinden is een *syroieska*, een russula. Vitalik kijkt bedenkelijk. De paddenstoel is al wat oud, vindt hij, maar toch gaat hij de emmer in. Het volgende exemplaar is een enkele *openiok*, een honingzwam. "Een beetje vreemd dat we die hier in het mos vinden. Normaal gezien groeien ze in bosjes op dood hout."

Dan stuiten we op onze eerste polski's. Vitalik is zichtbaar verheugd. "Kijk, je kunt ze herkennen aan hun onderkant. Als je daar een beetje op duwt, verandert de kleur. Maar het is oppassen, er is een andere soort die er sterk op lijkt, en die is niet eetbaar." Al gauw is de bodem van de emmer gevuld, maar Vitalik is niet tevreden. Hij heeft gemerkt dat veel zwammen al waren afgesneden, en besluit een andere plek te zoeken.

Volkstraditie

Paddenstoelen plukken zit diep ingebakken in het culturele DNA van Oekraïne. Ooit geboren uit noodzaak groeide de traditie uit tot een geliefde bezigheid, ook voor mensen in de steden. Behalve de pluk voor eigen gebruik, verkopen heel wat mensen paddenstoelen en andere producten uit het bos. In Kyiv kan je in het juiste seizoen op straat allerlei verse paddenstoelen kopen. Dat paddenstoelen plukken zo populair is, mag niet verwonderen. De uitgestrekte bossen bieden veel eetbare soorten, en dat het grootste deel van het jaar door. Ook bessen plukken gebeurt veel, net als jagen, vissen, of hout verzamelen.

Toch is een goede paddenstoelenoogst geen goed teken. Volgens de volksoverlevering tenminste, die een overvloed aan paddenstoelen verbindt met oorlog en hongersnood. 'Veel paddenstoelen, veel doodskisten', zo luidt een spreekwoord dat zijn oorsprong zou vinden in de Tweede Wereldoorlog.

Volksgeloof terzijde, de oorlog maakt paddenstoelen plukken – en andere activiteiten in de natuur – wel degelijk riskant, of zelfs ronduit dodelijk. Regelmatig kun je nieuwsberichten lezen over mensen die gewond raakten of omkwamen door mijnen of onontplofte munitie in de Oekraïense bossen. Veel bossen, rivieren en andere stukken natuur zijn formeel verboden terrein omdat ze nog niet ontmijnd werden, of te dicht bij de grens liggen.

Verboden toegang

Plekken die ooit stonden voor natuurbeleving en traditie, gelden vandaag als gevaarlijk. Dat heeft een grote impact op de relatie tussen mens en bos. Ecoloog Viktor Karamushka, verbonden aan de Nationale Universiteit van Kyiv, onderzocht samen met enkele collega's hoe de gevolgen van de oorlog landgebruik veranderen.

"Oekraïne heeft, net als andere landen in Oost-Europa, een sterke, levende traditie op het vlak van foerageren, jagen en vissen", zo vertelt Viktor. "Omdat het eten op tafel brengt, maar evengoed uit gewoonte of om te ontspannen. De oorlog heeft

de toegankelijkheid en het gebruik van bossen, rivieren of de zee echter ingrijpend veranderd.”

Het onderzoek van Viktor spitste zich toe op de regio ten noorden van Kyiv. Daar werd gedurende de eerste maanden van de oorlog hard gevochten, en zijn de bossen nog steeds ontoegankelijk vanwege het gevaar van mijnen en onontplofte munitie. “Het stadje Moshchun bijvoorbeeld werd haast volledig verwoest. Hoewel de plek weer opgebouwd werd, is toegang tot de bossen nog steeds verboden. Niet dat iedereen zich hieraan houdt, maar het idee van gevaar schrikt mensen wel af.”

“We zien dat de bewoners het feit dat hun relatie met het bos doorgeknipt is, wel degelijk als een verlies ervaren.” Het gaat niet eens om de paddenstoelen, de bessen of het hout op zich, legt Viktor uit. “Belangrijker zijn wat we culturele ecosysteemdiensten noemen. Ontspanning, familietradities, spirituele praktijken... De oorlog ontneemt mensen hun relatie met het land, en dat is een groot gemis voor iedereen.”

“Het stadje Moshchun werd weer opgebouwd, maar de bossen zijn nog steeds verboden gebied”

Niet plukken bij twijfel

Terug naar Sjostka. Een korte rit later struinen we door een ander stuk bos nabij het dorp Sobych. De eerste paddenstoelen die we tegenkomen, zijn *muhomors*, onze vliegenzwammen. “Daar eet je maar één keer van”, grapt Vitalik.

Vitalik kent de bossen rond Sjostka op zijn duim, net als de paddenstoelen die de kop opsteken tussen het mos en de gevallen bladeren. “Bij twijfel laat ik ze staan. Er zijn soorten die sterk op elkaar lijken, en die verschillen naargelang de regio. Je moet de plek waar je plukt goed kennen. Er zijn al incidenten geweest met mensen uit het zuiden van Oekraïne die zich vergisten. Hun kennis is niet zomaar van toepassing hier, en omgekeerd.”

We stuiten op een hele groep polski’s. De meeste nog vers, sommige al wat wormstekig. Het seizoen loopt op zijn einde, aldus Vitalik. “De eerste vorst zal niet lang meer op zich laten wachten.” Polski’s zijn het meest gewild, zo gaat Vitalik verder. “Eerst koken we ze, daarna worden ze gebakken. Of we bewaren ze in azijn.” Dan komen we in een ander type bos. Jonger, met een bodem bezaaid met dennennaalden. “Heel geschikt voor *masloeki’s* (bruine ringboleet), maar het is niet hun seizoen.”

De bossen rondom Sjostka zijn staatseigendom, iedereen mag er paddenstoelen of bessen komen plukken. Sommige stukken ogen wat wilder, andere lijken eerder plantages met bomen van dezelfde leeftijd. Als ik vraag naar bosbeheer, moet Vitalik even lachen. “Een gevoelige vraag. Er wordt gekapt, vooral om zieke exemplaren te verwijderen. Maar sommige bedrijven houden er illegale praktijken op na en kappen ook gezonde bomen door ze als ziek te markeren. Het gebeurt evengoed dat mensen bomen kappen voor eigen brandhout, of om brandhout te verkopen, hoewel dat eigenlijk niet mag. Er is veel conflict over de bossen.” Vitalik zelf is overtuigd van hun waarde. “In Europa zijn nog maar weinig uitgestrekte beboste gebieden, in Oekraïne wel. Een schat, maar wel een waar we zorgvuldig mee om dienen te gaan.”

Onze emmer raakt ondertussen al voor een derde gevuld. Toch is Vitalik maar matig tevreden. “Soms pluk ik een volle emmer in een uur, maar vandaag zijn ons al heel wat mensen voor geweest.” We besluiten weer een andere plek op te zoeken, maar ook daar is veel volk op de been. “Het lijkt wel of heel Sjostka het bos in getrokken is vandaag.”

Zure room en wodka

Onze oogst van de dag belandt die avond nog op tafel. Lyudmila, de vrouw van Vitalik, verwerkt ze in een gerecht met zure room, een basisingrediënt van de Oekraïense keuken. We passen met zijn allen nauwelijks aan de kleine keukentafel. Aan het hoofd een foto van Miroslav, hun zoon die de oorlog hen ontnam.

Vitalik vertelt hoe hij aan het vissen was met zijn broer op de eerste dag van de Russische invasie. “We hoorden een reeks explosies, en zijn onmiddellijk naar Sjostka teruggekeerd. De Russen zijn tot net aan de rivier de Desna gekomen. Die plek is ondertussen bevrijd, maar blijft te gevaarlijk om rond te hangen.”

De traditie van paddenstoelen plukken wordt van generatie op generatie overgedragen. Dat was voor Vitalik niet anders. “Mijn ouders namen me mee naar het bos om te plukken. Later heb ik me wat dieper ingelezen. Welke soorten er zijn, hoe ze te herkennen. Maar het gaat niet alleen om paddenstoelen, je moet ook het bos zelf goed kennen, het weer in de gaten houden...”

De aanwezigheid van explosief tuig en het verbod om de bossen vlak aan de grens te betreden, heeft een nieuw soort lokale kennis doen ontstaan. Het is niet meer voldoende om te weten waar paddenstoelen te vinden zijn, maar je moet ook weten tot waar de frontlinie kwam, legt Vitalik uit. “Overal waar het Russische leger voorbij kwam, is er in principe een risico op mijnen en onontplofte munitie. Die stukken kun je beter vermijden, ook al zijn het goede plekken om te plukken of te vissen. De bossen rond Seredyna-Buda hier in de buurt bijvoorbeeld staan erom bekend dat er altijd veel polski’s te vinden zijn, maar ze zijn niet meer toegankelijk. Je kunt maar beter voorzichtig zijn.”

Hardleers publiek

De Russische invasie van februari 2022 luidde een nieuw hoofdstuk in van een conflict dat al sinds 2014 aan de gang is. Al voor het uitbreken van de grootschalige oorlog 4 jaar geleden was Oekraïne een van de landen waar mijnen en onontplofte munitie de meeste slachtoffers eisten. Toen was al zo’n 8 procent van het grondgebied bezaaid met dodelijk oorlogstuig.

HALO Trust, een internationale ngo die werkt aan ontmijning, is al sinds 2015 actief in Oekraïne. De laatste jaren stippelt HALO specifieke informatiecampagnes uit, gericht op de paddenstoelenpluk en andere natuurgerelateerde activiteiten. “Mensen die het bos intrekken, vormen niet de grootste groep slachtoffers”, vertelt Lana Arutiunova, verantwoordelijk voor de publiekscampagnes. “Dat zijn infrastructuurarbeiders en boeren. Maar de traditie van paddenstoelen en bessen plukken, of brandhout verzamelen, leeft sterk in Oekraïne. Zeker in bosrijke regio’s zoals Kyiv, Soemy, Donetsk, en de grensregio’s met Wit-Rusland. We zien dat mensen al te vaak waarschuwingen negeren, omdat ze al jaar en dag het bos ingaan.”

Dat bewoonde plekken ontmijnd zijn, betekent niet dat de bossen eromheen ook veilig zijn, zegt Lana. “Ontmijning is een lang en moeilijk proces, en bossen en natuurgebieden hebben de laagste prioriteit, gezien de enorme omvang van de gebieden. Daarom werken we ook aan meer en beter zichtbare signalering, en blijven we informeren. Dat zal jammer genoeg nog lange tijd een noodzaak blijven.”

Verbrande aarde

Zelfs al zwijgen de wapens morgen, dan nog blijven mijnen en munitie jaren – zo niet decennia – slachtoffers maken. Veel natuur en andere stukken land zullen in de nabije toekomst niet meer zonder gevaar toegankelijk zijn. Misschien zelfs nooit meer, vertelt Oleksii Vasyliuk, ecoloog verbonden aan de National Academy of Science en drijvende kracht achter de Ukrainian Nature Conservation Group. “We hebben geen idee hoeveel grondgebied aangetast is door mijnen, en waar die liggen. De oorlog raast verder, dus elke dag brengt nieuwe mijnen en explosieven. Als we ervan uitgaan dat overal waar gevochten is mogelijk explosieven liggen, dan gaat het bijna over een derde van het land.”

De klus om dat allemaal te ontmijnen is gigantisch. Sommige stukken waar hevig gevochten werd, zijn zó beschadigd dat het nog maar de vraag is of rehabilitatie wel kan. “De natuur wacht niet,” vertelt Oleksii. “De zone waar het front overheen walste, is vanuit de ruimte te zien als een groene vlek. Veruit de meeste mensen zijn er verjaagd door het geweld, de zone is grotendeels ontvolkt en raakt overgroeid. Ook dat zal toekomstige inspanningen tot ontmijning bemoeilijken. Ik denk dat we op een bepaald moment de keuze moeten gaan maken om sommige stukken land te laten zoals ze zijn en af te sluiten, zonder ze te ontmijnen.”

Dat gebeurde al eerder, in het noorden van Frankrijk, waar na de Eerste Wereldoorlog een Zone Rouge (Rode Zone) werd afgebakend, verboden voor het publiek. Sommige delen zijn vandaag nog steeds niet vrij toegankelijk. Ook in Oekraïne zelf zijn zulke plekken, aldus Oleksii. “Na de Tweede Wereldoorlog bleven er grote stukken zogenoemd ‘verbrand land’ over, verwoest door de oorlog. En Tsjernobyl uiteraard, samen met de omliggende verboden zone.”

> “De zone waar het front overheen walste, is vanuit de ruimte te zien als een groene vlek”

De ideeën van Oleksii en collega’s worden niet gedeeld door de Oekraïense samenleving, vertelt hij. “Integendeel. We houden collectief vast aan het geloof dat iedereen zal kunnen terugkeren. Begrijpelijk, maar niet realistisch, ook niet als Oekraïne de controle over het grondgebied herwint. Grote stukken land zijn onleefbaar geworden, dat besef zal nog veel woede en verlies met zich meebrengen. Het is echter een conversatie waar we als samenleving nog niet klaar voor zijn.”

Nieuwe natuur

De oorlog heeft voor veel mensen hun tradities en hun relatie met de natuur verstoord. De vele littekens in het landschap zullen nog lang herinneren aan de oorlog, erkent Oleksii. Maar als ecoloog wil hij ook een ander verhaal vertellen. “Stukken land teruggeven aan de natuur heeft waarde, ook al moet het omdat het niet anders kan. Nieuwe natuur levert essentiële ecosysteemdiensten. Kijk maar naar Tsjernobyl. Ooit het toneel van een ramp zonder weerga, vandaag een nationaal park. De oorlog heeft Oekraïne ingrijpend veranderd. Maar mensen bouwen nieuwe levens op nieuwe plekken. Dat verzacht het trauma van het verlies van een plaats zoals je die ooit kende enigszins. Misschien.”

Rust als verzet

Op de lagere school werd ik regelmatig tot de orde geroepen, omdat ik te veel uit het raam staarde. Dan verbleef ik in andere werelden, joeg gekke fantasieën of vage verlangens na. Tijdens die momenten kwam ik tot mezelf. Terug in de werkelijkheid viel me op dat die er anders uitzag dan mijn dromen. En dan ontstonden de kritische vragen…

Tegenwoordig gun ik mezelf nauwelijks nog dit soort momenten. Als zovelen word ik, meer dan ik wil toegeven, opgeslokt door de prestatiesamenleving, die de welvarende ‘drukdruk-druk’ mensen scheidt van mensen die zeeën van tijd hebben, maar geen aanzien en geld. Ik mis de ruimte om te lummelen en mijn verbeelding zonder doel of richting zijn eigen gang te laten gaan.

Velen hebben het belang daarvan al benadrukt. Er is een slow food, slow design en slow politics beweging; talloze boeken wijzen op de gevaren van de 24 uurseconomie. Zomaar een greep uit mijn boekenkast: *Momo en de tijdspaarders* (Michael Ende, 1973), *De bijna verdwenen kunst van het niets doen* (Dany Laferriere, 2014) en *Leven in een tijd van versnelling* (Hartmut Rosa, 2016). En dan zijn er nog ladingen boeken over *mindfulness*, die er (te) vaak op uit zijn je productiviteit weer op peil te krijgen nadat je onderuit bent gegaan.

De relatie van deze versnelling met klimaat en milieu is niet nieuw. De Zuid-Afrikaanse milieuactivist en advocaat Cormac Cullinan schreef onlangs in *Trouw* dat de milieubeweging te veel in materieel denken blijft steken: stikstof uitstoot beperken, beschermde gebieden uitbreiden, enzovoort. Wat hem betreft zit het probleem veel dieper: de wereld is doordrenkt van een koloniale, kapitalistische cultuur die zowel de natuur als de mensen exploiteert. Dáár zou de milieubeweging zich op moeten richten. Interessant genoeg verbindt hij zijn analyse met verzet tegen racisme: zoals mensen boven de natuur worden geplaatst, zo zijn ook mensen boven andere mensen geplaatst. Het is een en dezelfde houding van uitbuiting.

De Afro-Amerikaanse dichteres Tricia Hersey deelt deze inzichten, maar zij kiest een alledaagser en persoonlijker antwoord: rust. Wat haar betreft eisen we ons lichaam terug van het systeem, dat ongemerkt diep in onze zenuwbanen, gedachtes en eet- en slaaproutines is doorgedrongen. Weg met de ratrace, het perfecte lichaam en de onstilbare onrust die een cultuur van schaarste in ons creëert. Want de keerzijde van dit systeem is afmatting. Die treft overigens niet iedereen gelijkelijk. De geschiedenis van slavernij, seksisme en kapitalisme heeft uitputting in de eerste plaats diep in de genen van generaties (nazaten van) slaafgemaakten, arme boeren, arbeiders, inheemse volken en vrouwen gekerfd. Pas nu worden ook witte mensen uit de middenklasse getroffen.

> Begin klein en staar tijdens je werk uit het raam. Die kleine momenten zijn groots

Rust is daarom ook een vorm van verzet. Begin klein, door tijdens je werk uit het raam te staren en weg te dromen. Die kleine momenten zijn groots, ze brengen je in contact met je diepste verlangens. Neem regelmatig een pauze van je mobieltje. Neem tijd om te rouwen wanneer nodig. Wandel vaker en/of maak muziek. En lach je weleens? Dit klinkt allemaal behoorlijk ‘zelfhulperig’. En die kant zit er ook aan. Maar zelfzorg gaat nooit alleen over het individu, zegt Hersey. Je hebt anderen nodig om je te ontworstelen aan de almaar malende molens van de steeds-meer-en-steeds-beter samenleving.

Rust als verzet impliceert aandacht voor structuren. Hoe hangt de roofbouw op onszelf samen met patriarchale en racistische systemen? Wie of wat jaagt ons op en profiteert daarvan? Hoe schaadt dit gedrag dieren, bergen, rivieren en planten? Verzet begint misschien met uit het raam staren en je geest de vrije loop laten, maar daar eindigt het zeker niet. Gemeenschap en kritisch denken maken persoonlijke dromen pas echt politiek.

Erica Meijers is theoloog, lid van de redactieraad van Down to Earth magazine en verbonden aan de Protestantse Theologische Universiteit. Ze doet onder meer onderzoek naar racisme en slavernijverleden, en naar voedsel en ecologie.

Beeld: Janine Jansen, uit *Een Palestijns diner*

Een liefdevol Palestijns diner

Door apartheid en oorlogsgeweld dreigt de rijke culinaire geschiedenis van Palestina te worden vergeten. Met een kookboek en een diner vieren Umayya Abu-Hanna en Mary Ann Jaraisy Palestijns cultureel erfgoed. "De farao's dronken liever wijn uit Gaza dan uit Griekenland."

TEKST: MICHIEL BUSSINK BEELD: UMAYYA ABU-HANNA

In het Amsterdamse debatcentrum Pakhuis de Zwijger is een week voor kerst een lange tafel gedekt. Zo'n vijftig mensen schuiven aan voor een Palestijns kerstdiner. Aanleiding is de verschijning van het het kook- en geschiedenisboek *Een Palestijns diner* van schrijfster Umayya Abu-Hanna en vormgeefster Mary Ann Jaraisy: "Een boek gevuld met leven, geschiedenis, recepten en liefde." Beide vrouwen zijn bovendien mede-oprichters van The Hummus Academy, om "hummus te eren als cultureel erfgoed dat mensen bij elkaar brengt" en "te bouwen aan een meer verantwoorde, ethische en heerlijke toekomst voor de planeet en alle levende wezens". Palestina heeft zoveel moois te bieden, volgens Umayya, "maar dat wordt verborgen onder lagen puin, trauma en doden. We wilden licht laten schijnen op de de lange culinaire geschiedenis van het land."

Palestijnen en andere bevolkingsgroepen in de Levant maken sinds eeuwen hummus, dat inmiddels ook in de westerse keuken populair is. Maar hoe je deze puree van kikkererwten en sesamzaad precies maakt, daarover valt flink te discussiëren. Dat blijkt al snel als Sara Shawkat, programmamaker bij Pakhuis de Zwijger, de avond opent met een interview met Umayya. Wel of geen komijn, wel of geen knoflook, waar komt de tahin vandaan en wie maakte nu echt als eerste hummus? De Palestijnen, volgens Umayya. Nee, de Egyptenaren, meent Sara. De Syriërs, volgens culinair journalist Merijn Tol, die ook aan tafel zit en werkt aan een kookboek over kikkererwten.

Een vlag van kruiden

"Terwijl wij praten mogen jullie gewoon beginnen aan het voorgerecht", zegt Umayya. Meerdere voorgerechten eigenlijk. "Jullie zijn waarschijnlijk verbaasd dat we oesters serveren, maar Gaza heeft een van de beste oesters ter wereld", legt Sara uit. Ze worden tegelijkertijd opgediend met schalen labneh (hangop met zout) die met hulp van specerijen zijn opgemaakt in de vorm van een Palestijnse vlag. Plus rummaniya, een gerecht van

linzen, aubergine en granaatappelsap. Bij het eten wordt Palestijnse rode wijn uit Bethlehem geschonken. Wijn wordt al 5000 jaar in Palestina gemaakt, vertelt Sara. "De farao's dronken liever wijn uit Gaza dan die van de Grieken." De Gazanen verwijderden namelijk de druivenpitten, waardoor die wijn minder bitter was dan de Griekse.

Terwijl als hoofdschotels kip met druiven en savooiekool met kastanjes en prei op tafel verschijnen, vertelt tafelgenoot Khalil Sima'an dat hij thuis graag Palestijns kookt, ook al woont hij sinds 1989 in Amsterdam. "Het liefst met verse, biologische producten." Hij vindt het een goede zaak dat Umayya en Pakhuis de Zwijger het diner organiseren in deze voor Palestijnen zo moeilijke tijden. "Om ondanks de pijn en het verdriet toch samen te zijn en lekker te eten." Khalil is in het dagelijks leven hoogleraar kunstmatige intelligentie aan de Universiteit van Amsterdam en dichter. Hij is geboren in Haifa en een groot deel van zijn familie, waaronder zijn ouders, woont nog steeds in Israël en Palestina. Deels ook in vluchtelingenkampen in Libanon, nadat de Israëliërs in 1948 hun dorpen nabij Galilea verwoestten. "Sinds twee jaar durf ik niet meer goed terug te gaan naar mijn land omdat ik soms politieke uitspraken doe." Hij is bang dat de Israëlische autoriteiten hem om die reden iets zullen aandoen. Gelukkig maakt zijn familie in Israël en Palestina het fysiek goed. "Maar geestelijk zijn ze uitgeput door de voortdurende dreiging."

"Hummus brengt mensen bij elkaar"

De afgelopen twee jaar sloeg Khalil kerstmis liever over, maar dit jaar viert hij het wel weer met zijn gezin. "Ook om de pijn een plek te geven." Zijn kinderen van 16 en 19 wilde hij lange tijd niet belasten met de gewelddadige onderdrukking van Palestijnen in zijn land. "Maar ze willen weten waar ik vandaan kom, waar mijn oorsprong ligt. Dus ik vertel ze daarover. Ze zijn begaan met het lot van Palestina."

Rummaniya uit Gaza

2 aubergines / olijfolie / 150 gr groene of bruine linzen / 4 tenen knoflook
1 groene peper / 1 el gemalen komijn
1 tl venkelzaad / 1 tl gemalen koriander
1 el maïzena / citroensap / 4 el granaatappelmelasse / 2 el tahin
peper, zout / verse koriander
granaatappelpitjes / 2 rode pepers

Meng de in blokjes gesneden aubergines met wat olie, peper en zout en rooster zo'n 25 minuten op een bakplaat in een op 220 graden voorverwarmde oven. Kook de gewassen linzen 20 minuten in ruim water gaar, giet af en bewaar 3,5 deciliter kookvocht. Bak de gehakte knoflook en groene peper (zonder pitjes) 2 minuten in wat olie in een braadpan, voeg de komijn, venkel en gemalen koriander toe, bak even mee. Roer de maïzena erdoor plus de linzen, het linzenkookvocht, peper en zout. Kook zo'n 5 minuten al roerend tot een dikke pap. Voeg dan de granaatappelmelasse, wat citroensap, de tahin en de geroosterde aubergine toe, warm al roerend even goed door. Garneer met de gehakte koriander, rode peper, granaatappelpitjes en een sliert olijfolie.

Voorafgaand aan het nagerecht van gekaramelliseerde vijgen op filodeeg, zingen de eters onder aanvoering van Umayya en Sara twee kerstliederen in het Engels en Arabisch. "Kerst komt uit Palestina", legt Umayya uit. Bethlehem – waar Jezus is geboren – en Nazareth – de woonplaats van Jozef en Maria – zijn Palestijnse steden. Kerstmis wordt daar uitgebreid gevierd, met het luiden van vele kerkklokken en natuurlijk met goed eten. Umayya: "Jezus was een Palestijnse Jood die vergeving en liefde preekte, niet hebzucht en geweld. Het tegenovergestelde van genocide is liefde. *You have to fucking love everyone.*"

MAAK IMPACT DOOR BETEKENISVOL GEVEN

Voor Jasper is de klimaatcrisis het grootste probleem van deze tijd. Hij maakt zich zorgen. Om de natuur, om mensen in kwetsbare gebieden en om de toekomstige generaties. Daarom geeft hij aan Milieudefensie. "Er is nú actie nodig. Het geven van een grotere gift is een heel effectieve manier om bij te dragen."

"Ik wil een verschil maken. Niet over tien jaar, maar nu. Dus kijk ik waar mijn bijdrage het meeste effect heeft. Wat ik belangrijk vind, moet terug te zien zijn in wat ik ondersteun. Mijn partner en ik zetten ons geld daarom bewust in: als periodieke schenking, minimaal 5 jaar lang, met een wat groter bedrag. We kiezen ervoor om te leven naar onze waarden en hebben vertrouwen in Milieudefensie."

WAAROM MILIEUDEFENSIE?

"De juridische route die Milieudefensie kiest zet veel in beweging. De klimaatzaken tegen grote vervuilers laten zien dat verandering wél mogelijk is. Zonder mensen die financieel bijdragen, zijn deze rechtszaken simpelweg niet mogelijk. Groot geven is actievoeren met je portemonnee."

"GROOT GEVEN IS ACTIEVOEREN MET JE PORTEMONNEE"

VRAAG HET MAGAZINE BETEKENISVOL GEVEN AAN

Martine van der Heul is relatie-manager Bijzondere Giften: "Ik onderhoud contact met veranderaars die meer impact willen maken met een grotere gift. Ze willen iets doen voor het klimaat door bijvoorbeeld onze Klimaatzaak tegen ING of Shell te steunen. Zo geven ze betekenis aan hun geld en komen ze dichter bij hun doel. Samen bereiken we grootse dingen."

OOK MEER IMPACT MAKEN DOOR GROTER TE GEVEN?

Neem dan contact op met Martine of ***vraag ons gratis magazine Betekenisvol geven aan****. Hierin vind je het hele verhaal van Jasper én van andere mensen die ons steunen met een grotere gift, of ons hebben opgenomen in hun testament. En lees boeiende bijdragen van filantropie-experts.*

Scan de QR-code of ga naar: bit.ly/betekenisvol-geven

MILIEU DEFENSIE
WE KUNNEN NIET WACHTEN

Brieven

Egelvoerplaats

In *Down to Earth* nr. 92 staat een artikel over een 'egelbistro'. Ik zag een keer bij iemand een egelvoerplaats die eenvoudiger is te maken en er ook natuurlijker uitziet. Je hebt alleen een trottoirtegel nodig en iets om daaronder te leggen, een baksteen of een plankje. Het bakje met voer staat zover mogelijk naar achteren met een steen voor de opening aan de achterkant. Zo kan een poes er niet met zijn kop onder en hij kan dat bakje niet naar voren schuiven of er met zijn poot de brokjes uit vissen.
Egels ruiken het snel. Alleen... slakken lusten ook graag kattenbrokjes (en ruiken het ook van verre). Dus als je die te vroeg neerzet, voordat de egel kans heeft om langs te komen, zijn de brokjes op en zit het bakje vol slakkenslijm.
Ineke Klaver

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

STRIJD MET ONS MEE VOOR EEN 100% DUURZAME ENERGIE-TRANSITIE

Ook de nieuwe coalitie houdt hardnekkig vast aan kernenergie. Maar dat is té duur, té laat, onveilig en vervuilend voor mens en milieu. Op 11 maart demonstreren wij daarom in Brussel. Op 26 april herdenken we Chernobyl met een landelijke fietsdemonstratie. Doe je ook mee?
WWW.WISENEDERLAND.NL

wise
mee met de energierevolutie

BIJLO GAAT LOS OP... BONAIRE

Nederland doet niet genoeg om de inwoners van Bonaire te beschermen tegen klimaatverandering, vindt de rechter. Vincent Bijlo laat zijn wervelende gedachtenstroom erop los.

Niks Code Rood, niks Nationaal Hitteplan, maar wel elke dag 30 graden of meer. Niet een weekje, zoals hier, en dat dan meteen het ledental van Omroep MAX halveert.
En 's nachts jongen, niet onder de 23 graden. En dat is dus in Nederland, in een 'bijzondere gemeente'.
We hebben mangrovebossen en koraalriffen daar, wist je dat? Ja, je kunt er op vakantie en gewoon onze taal praten en van die bossen en riffen genieten, maar je moet wel opschieten. Ze sterven af, omdat het nog heter wordt, ja nog heter, en omdat de zeespiegel stijgt. Dat noemen ze klimaatverandering.
Dat interesseert ze hier niet echt, ze houden zich hier alleen maar bezig met politieke klimaatverandering, oververhitte debatten, populistische overstromingen, ego-spiegelstijging, dat werk.
Ach, weet je, als het daar onleefbaar wordt, gaan we gewoon ergens anders ons vakantiegeld stukslaan.
Maar daar, op Bonaire, denken ze: Ai no yu, wij zijn Nederland, kom op zeg, dit is discriminatie, wij eisen mitigatie.
De politieke oren waren doof, maar die van de rechter niet. Hij stelde de eilandbewoners in het gelijk. Toen begon het politieke gepiep. "Maar we houden ons aan de Europese richtlijnen."
"Dat zal wel," zei de rechter, "maar Bonaire hoort helemaal niet bij de EU. Bonaire hoort wél bij Nederland, als bijzondere gemeente, het is toch echt Nederlands verantwoordelijkheid."
"Hou toch op," zei de staat, "anders gaan we in hoger beroep."
Ja, en daar sta je dan – in de hitte – in de kou...

DOE MEE: TEKEN HET ULTIMATUM OP WWW.NIETMETMIJNGELD.NL

DIT IS WAT ER GEBEURT ALS ING ZO DOORGAAT

9 772211 071001

Afzender: Milieudefensie, Willem Fenengastraat 19-23, 1096 BL Amsterdam